mulier instituut
sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek

Bewegingsonderwijs in het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

Nulmeting 2015

Jo Lucassen

Astrid Cevaal

Vera Scholten

Harold van der Werff

Bewegingsonderwijs in het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

Nulmeting 2015

ondersteund door het ministerie van VWS

Jo Lucassen
Astrid Cevaal
Vera Scholten
Harold van der Werff

© *Mulier Instituut*
Utrecht, mei 2016

Mulier *Instituut*
sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek

Postbus 85445 | 3508 AK Utrecht
Herculesplein 269 | 3584 AA Utrecht
+31 (0)30 721 02 20 | www.mulierinstituut.nl
info@mulierinstituut.nl | @mulierinstituut

Inhoudsopgave

Samenvatting **7**

1. Inleiding **11**
1.1 Achtergrond en doelstelling 11
1.2 De onderzochte onderwijsvormen 12
1.3 Opzet van het onderzoek 17
1.4 Lichamelijke opvoeding in een veranderende context 18
1.5 Leeswijzer 22

2. Bewegingsonderwijs speciaal basisonderwijs (sbao) en speciaal onderwijs (so) **25**
2.1 Lestijd bewegingsonderwijs 25
2.2 Groepsleerkrachten versus vakleerkrachten 28
2.3 Kwaliteit bewegingsonderwijs sbao en so 29

3. Lichamelijke opvoeding voortgezet speciaal onderwijs (vso) en het praktijkonderwijs (pro) **39**
3.1 Kerndoelen en leerdoelen 39
3.2 Lestijd 42
3.3 Formatie 45
3.4 Accommodatie 46

4. Aanvullend aanbod voor LO en sport en bewegen in vso en pro **49**
4.1 Aanvullend aanbod 49
4.2 Schoolsportaanbod buiten reguliere lessen 51
4.3 Samenwerking met partners 54
4.4 Bekendheid en betrokkenheid bij landelijke projecten 55

5. Werkwijze en kwaliteit van LO in vso en pro **57**
5.1 Planning, volgsystemen en MRT 58
5.2 Werkwijze en gerealiseerde kwaliteit 59
5.3 Indicaties van de proceskwaliteit lichamelijke opvoeding 61
5.4 Toekomstbeeld voor lichamelijke opvoeding en het sportaanbod op vso- en praktijkscholen 62

6. Beschouwing en conclusie **65**
6.1 Belangrijkste bevindingen 65
6.2 Perspectief: aanknopingspunten voor beleid en onderzoek 70

Literatuur **73**

Bijlage I Methodische verantwoording **77**

Bijlage II Achtergrondgegevens responsgroep sbao **79**

Bijlage III Achtergrondgegevens responsgroep vso **81**

Bijlage IV Achtergrondgegevens responsgroep praktijkonderwijs **83**

Bijlage V Kerndoelen voor lichamelijke opvoeding **85**

Samenvatting

De aanleiding voor deze nulmeting Lichamelijke Opvoeding (LO) in het speciaal basisonderwijs (sbao), speciaal onderwijs (so), voortgezet speciaal onderwijs (vso) en praktijkonderwijs (pro) is het ontbreken van een actueel en accuraat beeld van het aanbod voor bewegingsonderwijs en sport binnen deze onderwijsvormen. Doel van dit onderzoek is om kerngegevens over het onderwijs in lichamelijke opvoeding in deze vier verschillende onderwijsvormen beter in beeld te brengen. De resultaten worden op verschillende punten vergeleken met de resultaten van reguliere scholen voor po en vo die bekend zijn.

Methode
Voor deze rapportage zijn gegevens van meerdere onderzoekstrajecten gecombineerd. Voor de stand van zaken in het speciaal basisonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs is gebruik gemaakt van data die in 2013 en 2014 zijn verzameld in het kader van de nulmetingen bewegingsonderwijs in het po en vo. Bij de nulmeting po zijn de gegevens over het vakonderwijs verzameld bij een representatieve steekproef van schoolleiders, bij de nulmeting vo zijn zowel schoolleiders als sectieleiders LO bevraagd door middel van een online vragenlijst. Langs deze weg zijn gegevens verkregen van 73 scholen voor speciaal basisonderwijs, 47 scholen voor speciaal onderwijs (po) en 90 scholen voor voortgezet speciaal onderwijs. Waar nodig zijn de resultaten gewogen op basis van populatiedata. Voor het praktijkonderwijs is een afzonderlijke peiling via een online vragenlijst uitgezet onder sectieleiders en schoolleiders in 2015. De vragenlijst bestond voornamelijk uit gesloten vragen en enkele open vragen. Uiteindelijk zijn gegevens van 92 scholen voor praktijkonderwijs verkregen. Ook hiervan zijn de resultaten gewogen.

Resultaten
Speciaal basisonderwijs
De ingeroosterde lestijd per week is op scholen voor speciaal basisonderwijs in 2013 gemiddeld 122 minuten voor groep 1-2 en gemiddeld 102 minuten voor groepen 3-8. Voor groep 1-2 wordt daarmee in doorsnee wekelijks minder lestijd ingeroosterd dan in het reguliere po (144 minuten), voor de groepen 3-8 juist wekelijks een kwartier meer (regulier po 87 minuten). Een lesuur op het sbao is met gemiddeld 50 minuten bijna tien minuten korter vergeleken met het reguliere onderwijs en de effectieve lestijd is nog vijf minuten minder. Vergeleken met het reguliere onderwijs heeft het sbao vaker een gymzaal op eigen terrein. Ruim de helft van de sbao scholen werkt met een leerlingvolgsysteem voor het bewegingsonderwijs en het structureel aanbieden van motorische *remedial teaching* gebeurt aanzienlijk meer (59%) dan bij reguliere basisscholen (20%). De organisatie van het bewegingsonderwijs in het sbao steekt op veel punten positief af tegen die in het regulier primair onderwijs. De betrokken schoolleiders van sbao scholen beoordelen de aanwezige middelen voor het bewegingsonderwijs op veel punten relatief vaker als goed of voldoende dan de middelen van reguliere po scholen. Ook de wijze waarop het bewegingsonderwijs wordt gegeven, wordt door de betrokken schoolleiders van sbao scholen op veel punten positiever beoordeeld dan die van reguliere po scholen. Twee op de vijf scholen in het sbao biedt naast LO schoolzwemmen aan en een kwart heeft een aanbod van sportieve pauzeactiviteiten. Ongeveer één op de drie scholen in het sbao organiseert buiten de schooltijd niets aan sport- en beweegactiviteiten. Vanuit de schoolleiding in het sbao wordt het vak LO gemiddeld met een 8 beoordeeld. De kwaliteit van de lesgevers vindt drie kwart goed (bij reguliere po scholen 45%). Op enkele punten is – ook in vergelijking met reguliere basisscholen – nog verbetering mogelijk. Dit betreft de hoeveelheid effectieve lestijd per week, vooral voor groep 1 en 2. Een meerderheid van de schoolleiders acht dit ook wenselijk. Ook in het buitenschools aanbod is nog winst te boeken.

Speciaal onderwijs

Op veel punten is de stand van zaken in het speciaal onderwijs vergelijkbaar met de omstandigheden in het sbao. De ingeroosterde lestijd per week in groep 1-2 is op scholen voor speciaal onderwijs in 2013 met gemiddeld 73 minuten voor groep 1-2 echter aanzienlijk minder. Voor de groepen 3-8 komt deze lestijd met gemiddeld 92 minuten ook lager uit. De gemiddeld per lesuur ingeroosterde lestijd is 48 minuten. Scholen geven merendeels aan vaak of altijd meer tijd dan ingeroosterd nodig te hebben voor omkleden e.d. Eén op de drie scholen is niet tevreden over het aantal lessen bewegingsonderwijs per week en een kwart niet over de effectieve lestijd. Naast het bewegingsonderwijs worden nog iets meer dan bij het sbao schoolzwemmen en sportieve pauzeactiviteiten aangeboden. De tevredenheid over de voorzieningen is bij scholen voor speciaal onderwijs relatief groot. De lessen worden op vier van de vijf scholen alleen door vakleerkrachten gegeven. Het gebruik van een leerlingvolgsysteem komt meer voor bij het speciaal onderwijs (68%), maar er is iets minder vaak een structureel MRT-aanbod (43%) dan bij het sbao. Het so is beoordeeld met een 7,9 voor de kwaliteit van het gerealiseerde bewegingsonderwijs. Vier van de vijf ondervraagde schoolleiders wil nog wel iets veranderen aan het bewegingsonderwijs en denkt dan vooral aan verruiming van het aantal lessen per week en van de lestijd per les. Meer dan andere po scholen zien scholen voor speciaal onderwijs een tekort aan financiële middelen als belangrijkste belemmering om een extra les gym per week aan te bieden.

Voortgezet speciaal onderwijs

De ingeroosterde lestijd per week is op scholen voor voortgezet speciaal onderwijs in 2014 gemiddeld 125 minuten in het eerste leerjaar en neemt geleidelijk af tot 99 minuten gemiddeld in de laatste twee jaren. Per les is gemiddeld 49,8 minuten ingeroosterd. Scholen in het vso hebben minder accommodaties (gymzalen, sportvelden) in eigen beheer dan reguliere vo scholen. Ook zijn scholen in het vso in vergelijking met het reguliere vo relatief minder tevreden over het budget dat beschikbaar is voor spel- en sportmateriaal. Om lichamelijke opvoeding voor dit type leerlingen mogelijk te maken, zijn soms aangepaste voorzieningen of materialen vereist. Vso scholen zijn bovendien doorgaans kleiner in omvang en in verband daarmee minder kapitaalkrachtig. De vso scholen realiseren in vergelijking met reguliere vo scholen minder extra aanbod voor bewegen en sport. Een klein deel van de scholen kent wel een sportklas, maar een examenprogramma zoals LO2 of SBM wordt op de onderzochte vso scholen relatief weinig aangeboden. Over het algemeen bestaat tevredenheid over het vak lichamelijke opvoeding. De schoolleiding binnen het vso waardeert het vak LO met een gemiddelde van 7,9. Een derde van de vso scholen wil niets veranderen aan het lesaanbod LO, maar de helft zou graag een verruiming daarvan zien.

Praktijkonderwijs

In het eerste leerjaar wordt veelal drie uur LO per week gegeven, gemiddeld goed voor ruim 130 minuten. In de daaropvolgende jaren loopt de wekelijkse onderwijstijd LO geleidelijk terug tot 93 minuten in het vierde leerjaar. Vooral in de bovenbouw wordt de hoeveelheid lestijd door de pro scholen minder gunstig beoordeeld dan door scholen voor speciaal of regulier onderwijs. De voorzieningen zoals de beschikbare accommodatie, de materialen en het budget daarvoor beoordeelt drie kwart van de scholen tenminste als voldoende. De kwaliteit van de gerealiseerde lichamelijke opvoeding wordt met een 7,7 beoordeeld. Pro scholen hebben iets minder vaak dan reguliere scholen een jaarplan en werken minder met doorlopende leerlijnen. Het aanbod aan structurele MRT is echter duidelijk hoger. In hun procesaanpak scoren de scholen voor praktijkonderwijs op veel punten hoog, vooral bij het aanpassen van de les aan de mogelijkheden van leerlingen en het hanteren van regels voor veiligheid. Scholen voor praktijkonderwijs bieden naast de gymlessen relatief wat vaker

schoolsport- en naschoolse sportactiviteiten aan. Negen van de tien scholen willen in de toekomst iets aan het aanbod op het vakgebied veranderen en wensen dan vooral meer lessen, meer accommodatieruimte en een betere samenwerking met buitenschoolse instanties. Een ruime meerderheid van de pro scholen wil ook het buitenschools aanbod vergroten.

Conclusies

- Door scholen voor speciaal onderwijs en sbao wordt evenveel belang gehecht aan bewegingsonderwijs als door reguliere scholen in het po. De wekelijkse lestijd voor groep 1-2 is in het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs po gemiddeld echter duidelijk minder dan bij het reguliere basisonderwijs. Ook valt op dat de effectieve lestijd per lesuur in vergelijking aanzienlijk minder is. De wekelijkse lestijd voor groep 3-8 is bij sbao en so gemiddeld van een vergelijkbare omvang als die op reguliere basisscholen.
- In het speciaal voortgezet onderwijs en praktijkonderwijs wordt zeker in de onderbouw relatief veel lestijd LO gerealiseerd. In de bovenbouw van het praktijkonderwijs is dit minder het geval en vindt een aanzienlijk deel van de scholen de lestijd onvoldoende.
- Vanwege de specifieke kenmerken van deze leerlingen, die vaak wat moeilijker leren, zijn de kerndoelen iets aangepast en meer gericht op vakoverstijgende leerdoelen zoals sociale ontwikkeling, zelfstandigheid en meedoen. Op het vlak van motorische ontwikkeling bieden scholen voor sbao, so en pro meer structureel MRT aan.
- De scholen zijn over het algemeen zeer tevreden over de gerealiseerde kwaliteit van het onderwijs, wat deels kan worden verklaard doordat in het sbao en so meer vakleerkrachten als lesgevers actief zijn. Liefst zouden de scholen meer tijd aan het bewegingsonderwijs willen besteden.
- Ook in het vso en pro is het oordeel over de gerealiseerde onderwijskwaliteit positief. Met name de mate waarin de vakleerkrachten in staat zijn hun lessen aan te passen aan het niveau van leerlingen, aandacht hebben voor veiligheid en kunnen omgaan met probleemgedrag draagt hieraan bij.
- Buiten de lessen bewegingsonderwijs wordt ook door so en pro scholen ten opzichte van reguliere po en vo scholen een ruim aanbod aan andere sport- en beweegactiviteiten gerealiseerd. De sbao en so scholen bieden relatief veel sportieve pauzeactiviteiten aan, maar minder naschoolse activiteiten. Dat kan als reden hebben dat veel leerlingen verder van school wonen en na de lessen van school vertrekken of worden opgehaald.

Aanknopingspunten voor beleid en onderzoek

Terwijl er over het geheel genomen een behoorlijk lesaanbod is voor bewegingsonderwijs op de onderzochte scholen, is dit niet overal vergelijkbaar in omvang met dat op reguliere scholen voor po en vo. Dat geldt vooral in het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs en dan met name voor groep 1-2. Ook voor groep 3-8 realiseren veel scholen niet de wekelijkse drie maal drie kwartier waarvoor de bekostigingsregeling ruimte biedt. Respondenten willen het wekelijks lesaanbod veelal uitbreiden. De schoolleiders zijn over het algemeen wel zeer tevreden over de kwaliteit van het bewegingsonderwijs, wat mede voort zou kunnen komen uit relatief uitgebreide inzet van vakleerkrachten bij deze scholen. De wekelijkse lestijd in vso en praktijkonderwijs wijkt niet sterk af van die in het reguliere vo. Ook daar zijn scholen positief over de gerealiseerde kwaliteit, maar uitbreiding van het lesaanbod wordt wenselijk gevonden.

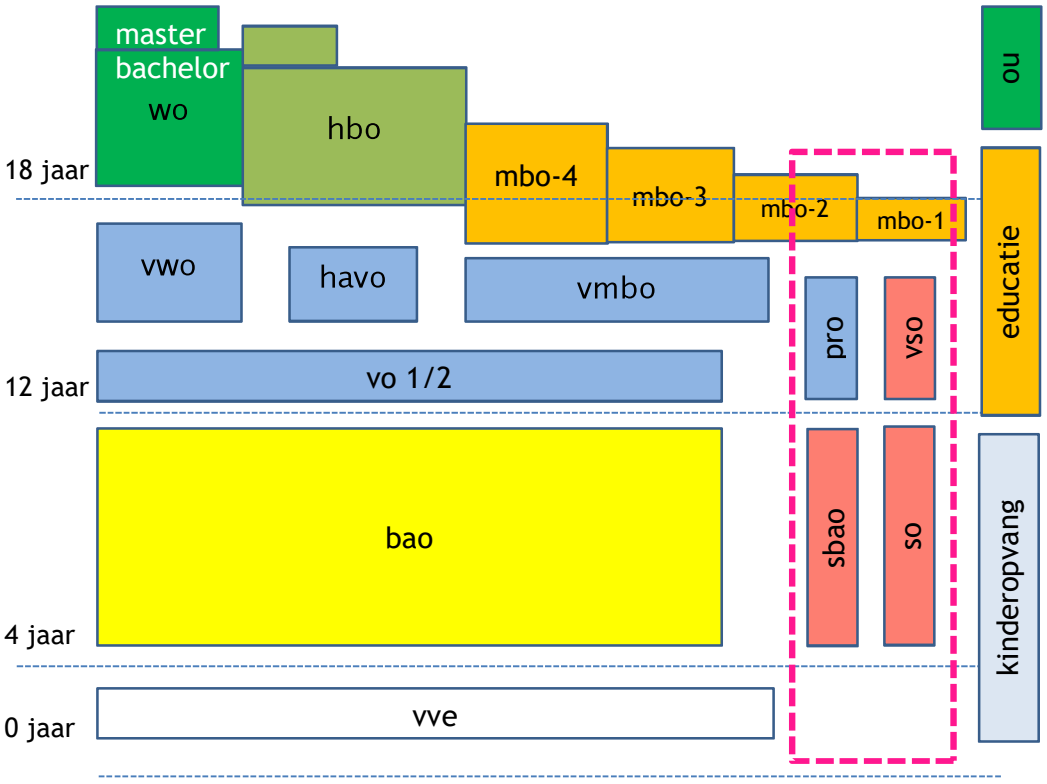
Het onderzoek geeft geen zicht op de daadwerkelijk bereikte onderwijsresultaten bij leerlingen. Dat zou wel wenselijk zijn om te bepalen of de positieve beleving van kwaliteit ook tot uitdrukking komt in de leeropbrengst. Bij een 1-meting is het wenselijk de steekproeforganisatie en vraagvorm te optimaliseren, zodat (opnieuw) een goed beeld wordt verkregen van de stand van zaken.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doelstelling

Deze monitor is de derde in een reeks van peilingen naar de stand van zaken rond het bewegingsonderwijs in verschillende vormen van onderwijs. Eerder werd gerapporteerd over het primair onderwijs en voortgezet onderwijs (Reijgersberg et al., 2013; Reijgersberg et al., 2014). Met deze peilingen trachten we tegemoet te komen aan de behoefte die bij beleidsvoerders, zoals de ministeries van VWS en OCW, en bij veldpartijen leeft om de situatie rond dit vakgebied in het onderwijs op een aantal punten periodiek duidelijk in beeld te brengen. In dit rapport staan het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs centraal.
Voor het onderwijs aan kinderen en jongeren met een beperking en moeilijk lerende kinderen in Nederland zijn vanwege de specifieke vereisten die dit stelt speciale scholen ingericht, die een min of meer aparte onderwijsstroom vormen naast het reguliere onderwijs (figuur 1.1).

Figuur 1.1 Nederlands onderwijsstelsel

Bron: Ministerie van OCW, 2014

De aanleiding voor deze nulmeting lichamelijke opvoeding (LO) in het speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs[1] is het ontbreken van een actueel en accuraat beeld van het aanbod voor bewegingsonderwijs en sport binnen deze onderwijsvormen. Onderzoeken waarbij op enige schaal representatieve kerngegevens voor het speciaal (basis)onderwijs en voortgezet onderwijs zijn verzameld, dateren van 2010 of eerder (van Lindert et al., 2008; Von Heijden et al., 2013; Bax, 2010; Lucassen et al., 2011). Op deze lacune wordt onder meer gewezen in het rapport *Data infrastructuur Sport* dat de voor het beleid benodigde kengetallen op een rijtje zet (Tiessen-Raaphorst & De Haan, 2011). Ook in de vakspecifieke trendanalyse van de SLO die in 2015 verscheen, wordt het gebrekkige inzicht in de stand van zaken bij deze onderwijsvormen gemeld (Brouwer et al., 2015).

Inzicht in de stand van zaken is tenminste vanuit twee perspectieven van belang voor het (overheids)beleid. Op de eerste plaats ligt de sportdeelname van kinderen en jongeren met een beperking en moeilijk lerende kinderen lager dan die van hun leeftijdsgenoten. Daardoor kunnen deze jeugdigen minder profiteren van de mogelijkheden die sport en bewegen hen bieden in hun persoonlijke en sociale ontwikkeling en hun gezondheid. Ten tweede is het vanwege de kenmerken van de leerlingen in deze onderwijsvormen noodzakelijk een aangepaste aanpak te volgen bij het aanbieden van bewegingsonderwijs en sport op school. Zo is de bestaande regelgeving erop gericht dat leerlingen uit het speciaal basisonderwijs drie keer drie kwartier les in lichamelijke opvoeding krijgen, terwijl voor leerlingen uit het regulier basisonderwijs twee keer drie kwartier de norm is. De tijd die, indien van toepassing, aan zwemonderwijs wordt besteed, dient daarbij niet in mindering te worden gebracht op de lestijd voor lichamelijke opvoeding[2].

Doel van dit onderzoek is om kerngegevens over het onderwijs in lichamelijke opvoeding in het speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs beter in beeld te brengen. Dit onderzoek gaat in op de omvang van de lestijd lichamelijke opvoeding, de door scholen ingezette middelen, de werkwijze bij het vak en het overige sport- en beweegaanbod bij scholen voor speciaal (basis)onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. In de volgende paragraaf geven we de aanpak van het onderzoek kort weer. Een overzicht van relevante recente ontwikkelingen rond lichamelijke opvoeding is te lezen in paragraaf 1.4.

1.2 De onderzochte onderwijsvormen

In dit rapport richten we de aandacht zoals aangegeven op vier verschillende specifieke onderwijsvormen. Ook bij de scholen voor die onderwijsvormen is nogal wat variatie aanwezig. Zo kunnen scholen voor speciaal onderwijs zich richten op meerdere groepen leerlingen (clusters) en zijn soms combinaties gemaakt met voortgezet speciaal onderwijs en soms niet. Het geheel van de onderzochte scholen is dus bijzonder geschakeerd. Vanwege de omvang van de gerealiseerde steekproef

[1] In dit rapport zullen we deze onderwijsvormen vaak als volgt aanduiden met een afkorting: speciaal basisonderwijs (sbao), speciaal onderwijs (so), voortgezet speciaal onderwijs (vso) en praktijkonderwijs (pro)

[2] Dezelfde richtlijn vinden we terug in artikel 38 van de Vereniging Nederlandse Gemeenten modelverordening op huisvesting in de vergoeding voor het gebruik van de gymzaal. De vergoeding voor 6– tot en met 12–jarigen is voor het basisonderwijs 1.5 uur en voor het speciaal basisonderwijs 2.25 uur klokuur per week.

is het niet mogelijk binnen de onderzochte onderwijsvormen zeer gedetailleerde uitsplitsingen te maken.

Speciaal onderwijs

Sinds 1998 is het speciaal onderwijs gesplitst in speciaal basisonderwijs (sbao) en speciaal onderwijs (so). Het sbao valt onder dezelfde wet als het reguliere basisonderwijs: de Wet op het Primair Onderwijs (WOP). Het sbao was tot 1998 gericht op 'moeilijk lerende kinderen' (mlk), 'kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden' (lom) en 'in ontwikkeling bedreigde kleuters' (iobk) (zie figuur 1.2). Tegenwoordig wordt gezegd dat kinderen met een (betrekkelijk) laag intelligentieniveau en kinderen die een leerachterstand hebben naar het sbao gaan.

Als het gaat om scholen voor kinderen met handicaps en zwaardere problematiek, spreken we van speciaal onderwijs. Het so is onderverdeeld in vier clusters:

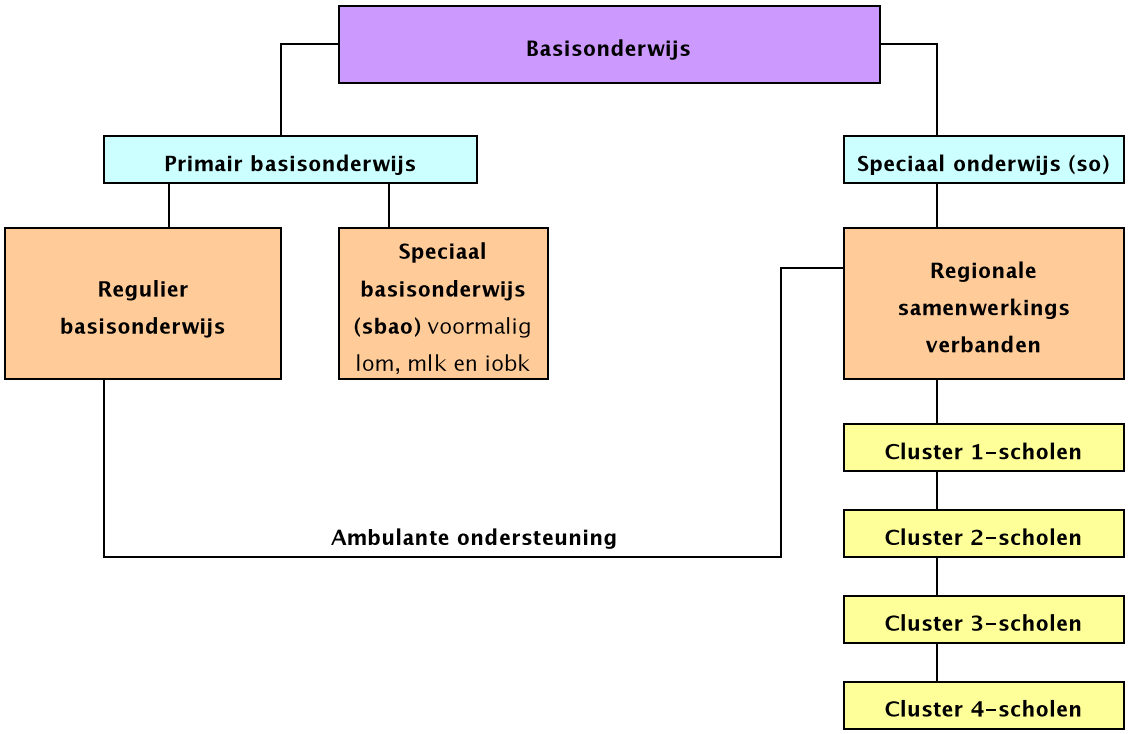
Cluster 1: Scholen voor leerlingen met een visuele handicap en leerlingen met een visuele handicap in combinatie met een meervoudige handicap.

Cluster 2: Scholen voor dove en slechthorende leerlingen en leerlingen met ernstige spraakmoeilijkheden, mogelijkerwijs in combinatie met een andere handicap.

Cluster 3 Scholen voor leerlingen met lichamelijke, verstandelijke en/of meervoudige handicaps en langdurig zieke kinderen (lzk).

Cluster 4 Scholen voor zeer moeilijk opvoedbare leerlingen (ernstige gedragsproblemen, ontwikkelingsproblemen en/of psychiatrische problemen), langdurig zieke leerlingen zonder een lichamelijke handicap en onderwijs aan leerlingen in scholen die verbonden zijn aan pedologische instituten.

Figuur 1.2 Schematische weergave van het basisonderwijs in Nederland

Bron: Ministerie van VWS, 2003, OCW 2015 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

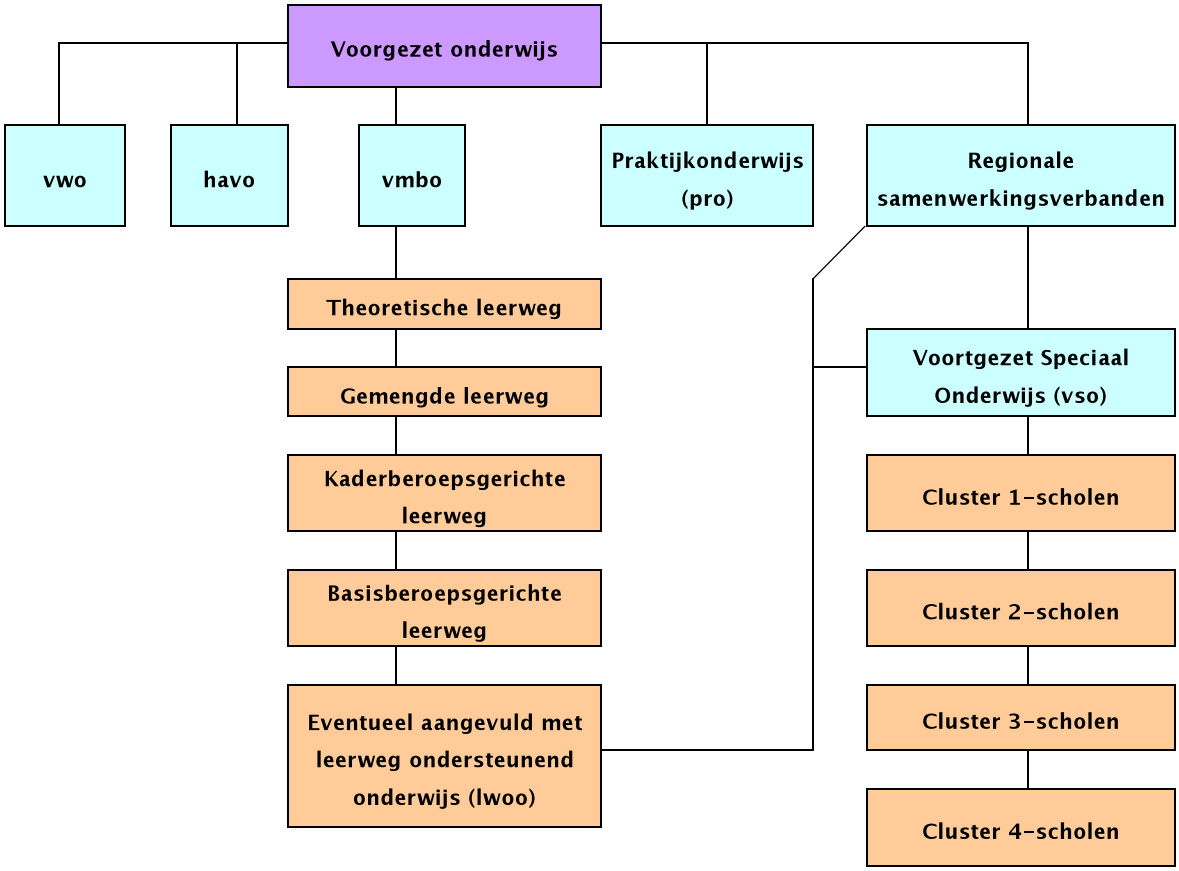
Scholen van cluster 3 en 4 vormen met gewone scholen samenwerkingsverbanden. De samenwerkende scholen maken afspraken over welke leerlingen ze doorverwijzen naar het speciaal onderwijs. Voor deze leerlingen geeft het samenwerkingsverband een document (toelaatbaarheidsverklaring) af. Deze verklaring geeft recht op een plek in het speciaal onderwijs (Rijksoverheid, 2016).

Voorgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

In het voortgezet onderwijs zijn de afgelopen jaren, net als in het basisonderwijs, veel veranderingen doorgevoerd. Kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden en moeilijk lerende kinderen zijn ondergebracht in de Wet op het Voortgezet Onderwijs. Dit type onderwijs valt onder de noemer speciale scholen voor voortgezet onderwijs en wordt deels omgevormd tot leerwegondersteunend (lwoo) of praktijkonderwijs (pro) (zie figuur 1.3). Het lwoo is bestemd voor leerlingen die hiaten, achterstanden of andere problemen hebben, maar in principe wel voldoende capaciteit bezitten om een vmbo-diploma te halen. Het praktijkonderwijs (pro) is een onderwijsvorm voor leerlingen van wie verwacht wordt dat zij het vmbo niet met een diploma afronden.

Leerlingen van de scholen voor voortgezet speciaal onderwijs worden, op een overeenkomstige manier als voor primair speciaal onderwijs, op basis van hun kenmerken ingedeeld in vier clusters.

Figuur 1.3 Schematische weergave van het voortgezet onderwijs in Nederland

Bron: Ministerie van VWS, 2003, OCW 2015 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

Praktijkonderwijs (pro) is een onderwijsvorm die in 2002 is ontstaan. Voorheen viel het pro onder de noemer speciaal voortgezet onderwijs voor moeilijk lerende kinderen. Praktijkscholen sluiten aan op het regulier basisonderwijs.

Het pro is bedoeld voor leerlingen vanaf 12 jaar die naar verwachting niet over de capaciteiten beschikken om een vmbo-diploma te kunnen halen. Deze leerlingen hebben vaak een lager IQ (tussen de 55 en 80) dan reguliere leerlingen (Rijksoverheid, 2015) en/of ze hebben een leerachterstand bij ten minste twee van de vier domeinen (rekenen, begrijpend lezen, technisch lezen en spellen) (Schade, 2003). Het doel van het pro is om leerlingen te begeleiden naar een plaats op de arbeidsmarkt en de zelfredzaamheid van deze leerlingen te vergroten. Om dit doel te bereiken, is het pro gericht op vier domeinen: wonen, werken, vrije tijd en burgerschap (Missie & Visie pro 2010-2015, 2010). De leerlingen worden opgeleid om zich in deze vier domeinen te kunnen redden. De leerlingen van praktijkscholen krijgen verschillende certificaten in plaats van een diploma zoals in het reguliere onderwijs.

Ontwikkeling omvang speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

Primair onderwijs

Het totaal aantal leerlingen in het primair onderwijs is in 2014 1.525.500 (DUO, 2014). Ruim 37.000 leerlingen hiervan gaan naar **speciaal basisonderwijs** en 31.000 leerlingen naar het **speciaal onderwijs**, zie tabel 1.1.

Tabel 1.1 Primair Onderwijs leerlingen naar onderwijssoort (absolute aantallen x 1.000)

	bao	sbao	so
2010	1.535	43	34
2011	1.517	42	34
2012	1.498	40	33
2013	1.477	38	32
2014	1.457	37	31

Bron: DUO cijfers po 2014 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

Nadere uitsplitsing ten aanzien van **speciaal onderwijs (po)** laat zien dat het aantal leerlingen in clusters 1, 2 en 3 gedurende de afgelopen jaren gestaag afneemt en dat het leerlingenaantal in cluster 4 is toegenomen (tabel 1.2). In het **voortgezet speciaal onderwijs** nemen de aantallen in elke cluster toe. In verband met de wet passend onderwijs, die vanaf 2015 is ingevoerd, zullen de aantallen naar verwachting teruglopen.

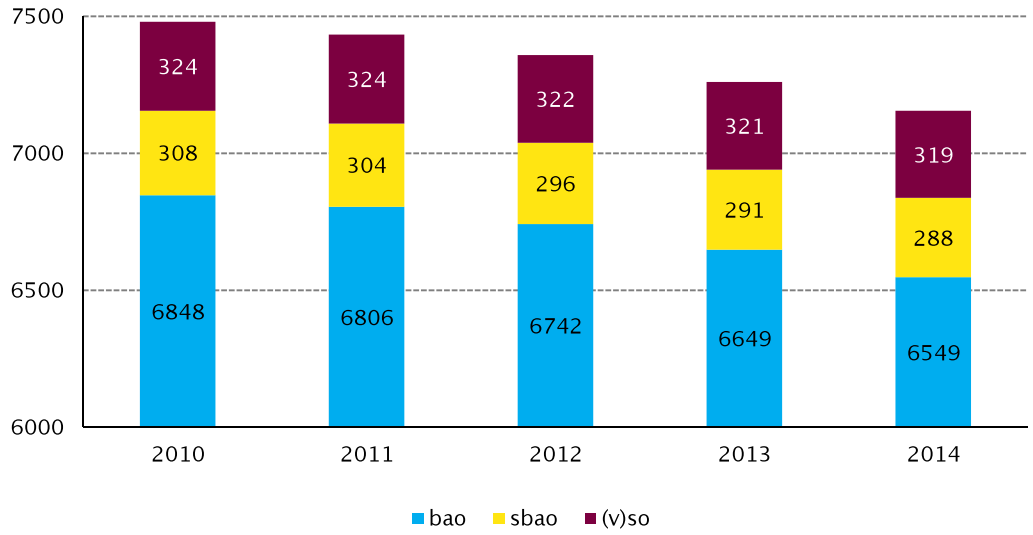
Tabel 1.2 Overzicht aantal leerlingen in het speciaal onderwijs (absolute aantallen)

	2005/'06	2010/'11	2011/'12	2012/'13	2013/'14
Algemeen totaal scholen speciaal onderwijs	59.054	68.863	70.154	70.415	71.230
Totaal scholen speciaal onderwijs – po	35.142	34.215	34.239	33.340	31.822
Totaal cluster 1 – basis	503	498	503	421	327
Totaal cluster 2 – basis	6.934	6.865	6.870	6.888	6.713
Totaal cluster 3 – basis	16.436	14.045	13.684	13.005	11.658
Totaal cluster 4 – basis	11.269	12.807	13.182	13.026	13.124

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek 2016 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

Het aantal basisscholen vertoont een dalende trend (figuur 1.4). In 2010 telde Nederland bijna 7.500 basisscholen en in 2014 bijna 7.200, inclusief scholen voor speciaal onderwijs. In 2014 wordt op 319 plekken **speciaal onderwijs** verzorgd, vijf minder dan in 2010. Het aantal mogelijkheden voor kinderen om **speciaal basisonderwijs** te krijgen, is in de loop der tijd ook minder geworden. Tussen 2010 en 2014 is het aantal scholen voor speciaal basisonderwijs met ruim zes procent gedaald tot 288. Ook het aantal reguliere basisscholen is in diezelfde periode afgenomen, zij het met vier procent.

Figuur 1.4 Aantal po scholen (absolute aantallen)

Bron: CBS, DUO en ministerie van OCW (2016)

Voortgezet onderwijs

In het schooljaar 2013/2014 zijn ongeveer 40.000 leerlingen ingeschreven In het voortgezet speciaal onderwijs[3]. Het leerlingenaantal is daarmee met bijna 14 procent gegroeid in vergelijking met schooljaar 2010/2011. Tabel 1.3 geeft de ontwikkelingen in aantal leerlingen per schooljaar weer. De afgelopen paar jaar zijn de aantallen in elk cluster toegenomen.

Tabel 1.3 Overzicht aantal leerlingen in het vso (absolute aantallen)

	2005/'06	2010/'11	2011/'12	2012/'13	2013/'14
Totaal vso	23.912	34.648	35.915	37.075	39.408
Totaal cluster 1 – voortgezet	201	261	249	317	409
Totaal cluster 2 – voortgezet	1.936	2.215	2.283	2.305	2.457
Totaal cluster 3 – voortgezet	9.455	12.933	13.285	13.507	14.753
Totaal cluster 4 – voortgezet	12.320	19.239	20.098	20.946	21.789

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek 2016 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

[3] www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen

Het aantal leerlingen in het pro is de afgelopen jaren toegenomen (CBS, 2015a, tabel 1.4). In 2010 waren in het pro in totaal 26.619 leerlingen, in 2015 lag dat aantal op 29.806 leerlingen. Dit is een groei van twaalf procent in de afgelopen vijf jaar. Vermoedelijk heeft dit te maken met de stijging van het totaal aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs, die bijna gelijk is aan zes procent (CBS, 2015b).

Tabel 1.4 Overzicht aantal leerlingen in pro (absolute aantallen)

	2010/'11	2011/'12	2012/'13	2013/'14	2014/'15	2015/'16
Totaal leerjaren	26.619	26.744	27.589	28.626	29.329	29.806
Leerjaar 1	5.435	5.854	6.222	6.320	6.148	5.960
Leerjaar 2	5.397	5.517	5.935	6.325	6.334	6.324
Leerjaar 3	5.362	5.193	5.361	5.652	6.004	6.068
Leerjaar 4	5.095	4.893	4.788	5.030	5.215	5.520
Leerjaar 5	3.706	3.841	3.811	3.778	4.055	4.249
Leerjaar 6	1.624	1.446	1.472	1.521	1.573	1.685

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek 2016 (bewerking Mulier Instituut, 2016)

1.3 Opzet van het onderzoek

Voor deze rapportage zijn gegevens van meerdere onderzoekstrajecten gecombineerd. Voor de stand van zaken in het speciaal basisonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs is gebruik gemaakt van data die in 2013 en 2014 zijn verzameld in het kader van de nulmetingen bewegingsonderwijs in het po en vo (Reijgersberg, Van der Werff & Lucassen 2013; Reijgersberg, Lucassen, Beth & Van der Werff 2014). Bij de nulmeting po zijn de gegevens over het vakonderwijs verzameld bij 1.083 schoolleiders, bij de nulmeting vo zijn zowel schoolleiders als sectieleiders LO bevraagd. Uiteindelijk hebben in het vo 455 sectieleiders lichamelijke opvoeding en 343 schoolleiders van verschillende schoollocaties aan het onderzoek meegewerkt. De gegevens zijn verzameld door een online vragenlijst voor te leggen aan representatieve steekproeven van de scholen. De vragenlijst bestond voornamelijk uit gesloten vragen en enkele open vragen.

De gegevens van scholen voor speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs uit deze datasets zijn in deze rapportage opnieuw benut, indien nodig na herweging. Om de uitkomsten representatief te laten zijn, zijn uitkomsten gewogen naar schoolgrootte, denominatie, regio en stedelijkheid.
De analyses voor het speciaal (basis)onderwijs zijn gebaseerd op een respons van 120 scholen (schoolleiders), waarvan 75 scholen voor speciaal basisonderwijs en 47 scholen voor speciaal onderwijs[4]. De analyses voor het voortgezet speciaal onderwijs zijn gebaseerd op een respons van 90 scholen[5] (schoolleiders).

[4] Waarvan 2 cluster 1 scholen, 8 cluster 2, 18 cluster 3 en 19 cluster 4 scholen

[5] De verdeling van de onderzochte vso scholen naar clusters is onbekend

Onder scholen voor praktijkonderwijs is een afzonderlijke peiling uitgezet, waarop uiteindelijk 92 respondenten gegevens hebben aangeleverd (48 schoolleiders en 44 sectieleiders). Ook van deze respons zijn de uitkomsten gewogen naar schoolgrootte, regio en denominatie.

Voor een uitgebreide methodische verantwoording van dit onderzoek verwijzen we naar de bijlagen.

1.4 Lichamelijke opvoeding in een veranderende context

Het onderwijs, ook bij lichamelijke opvoeding, wordt geconfronteerd met een veranderende maatschappelijk context (Bax, 2010, Brouwer c.s., 2011; 2012). De opvattingen over de rol van scholen zijn aan verandering onderhevig. Van scholen wordt tegenwoordig verwacht dat zij gericht samenwerken met andere opvoedings- en zorginstanties voor de jeugd en dat zij een programma bieden voor de volledige werkdag (brede schoolbeleid). Bewegen en sport krijgen daarbij niet alleen een plek in het lesprogramma, maar passen ook in het naschools aanbod. Daarnaast is de nadruk op leerresultaten en -prestaties toegenomen, in het bijzonder voor de zogenoemde kernvakken (wiskunde, Nederlands, Engels). Technologische ontwikkelingen, vooral die op ICT-gebied, bieden mogelijkheden om het onderwijs op een andere manier te organiseren (op afstand, onafhankelijker van leerkrachten).

Passend onderwijs

Terwijl momenteel veel aandacht uitgaat naar excellente leerlingen, moet het onderwijs tegelijkertijd stimulansen bieden aan alle leerlingen met zeer uiteenlopende achtergronden en vermogens en hen ruimte bieden om hun specifieke talenten te ontdekken en ontwikkelen.
Eén van de belangrijke en recente ontwikkelingen voor het onderwijs betreft de invoering van de Wet Passend Onderwijs. Deze wet is sinds 2014 van kracht en beoogt dat alle leerlingen een plek krijgen op een school die past bij hun kwaliteiten en hun mogelijkheden (Ministerie van OCW, 2012)[6]. Passend onderwijs dient ervoor te zorgen dat elk kind het beste uit zichzelf haalt en daarom moeten scholen extra hulp bieden aan leerlingen die dit nodig hebben, zoals kinderen met leer- of gedragsproblemen. Door deze maatregel kan een grote groep leerlingen, die voorheen naar het speciaal onderwijs ging, in het reguliere onderwijs terecht. Met het passend onderwijs wordt getracht meer maatwerk te leveren met zo min mogelijk bureaucratie en een betere samenwerking te krijgen tussen het reguliere en speciaal onderwijs (Ministerie van OCW, 2012).

Het is voorstelbaar dat de invoering van deze wet ook gevolgen heeft voor het bewegingsonderwijs. Groeps- of vakleerkrachten krijgen mogelijk te maken met meer heterogene groepen leerlingen. Uit (inter)nationale studies komt naar voren dat het gedachtengoed van inclusief onderwijs wordt omarmd, maar dat de uitvoerbaarheid in de praktijk vaak nog lastig blijkt (Van Amsterdam, 2014; Morley et al., 2005; Armstrong, 2005 in Dopheide, 2015). Bij een klein verkennend onderzoek in het oosten van Nederland bleek dat het aantal zorgvragende leerlingen binnen het reguliere onderwijs het afgelopen schooljaar nog nauwelijks is gestegen (Dopheide, 2015). De verwachting is dat dit proces wel doorzet en

[6] Wet van 11 oktober 2012 tot wijziging van enkele onderwijswetten in verband met een herziening van de organisatie en financiering van de ondersteuning van leerlingen in het basisonderwijs, speciaal en voortgezet speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. https://www.passendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2012/11/Wet-passend-onderwijs.pdf

dan ook invloed heeft op het bewegingsonderwijs. De groepsleerkrachten worden gezien als professionals met meer kennis van zorgleerlingen in vergelijking met de vakleerkrachten. Slechts bij een deel van de basisscholen wordt het bewegingsonderwijs geheel of gedeeltelijk door vakleerkrachten gegeven. Intensievere afstemming tussen beide type professionals zou dan wenselijk kunnen zijn. Naar aanleiding van de verkenning wordt ook gesuggereerd om de lesstof over deze zorgbehoevende kinderen bij de vakopleidingen uit te breiden (Dopheide, 2015).

Voorbereiden op een dynamische sport- en beweegcultuur

Kerndoel van het bewegingsonderwijs is al enkele decennia het leren deelnemen aan verschillende sport- en bewegingsactiviteiten. Ook in de toekomstvisie voor lichamelijke opvoeding/bewegingsonderwijs en sport op school, die in 2011 door SLO in samenwerking met de beroepsopleidingen en KVLO is ontwikkeld (Brouwer et al., 2011), wordt geconcludeerd dat het onderwijs erop gericht zou moeten zijn jeugdigen, steeds vanuit een pedagogisch perspectief, (meer) bekwaam te maken voor deelname aan sport- en bewegingssituaties, als onderdeel van een actieve leefstijl. Inleiden in de sport- en beweegcultuur blijft dan een kerndoel. Voor de onderzochte onderwijsvormen gelden deels aangepaste kerndoelen. We geven in de verschillende hoofdstukken daarop enige toelichting.
De moderne sport- en beweegcultuur is nogal veranderlijk. In het bewegingsonderwijs zijn dan ook verschillende ontwikkelingen waarneembaar (Brouwer et al., 2015).

- Het bewegingsonderwijs en sport lijken steeds meer met elkaar te worden verweven, terwijl deze activiteiten eerst meer uit elkaar lagen. Zo worden bijvoorbeeld op steeds meer scholen naschoolse sportactiviteiten aangeboden (in samenwerking met sportverenigingen). Daarnaast is ook een trend zichtbaar dat scholen vaker aansluiten bij lokale of landelijke sportstimuleringsprojecten, waarop hierna uitgebreider wordt ingegaan. Een voorbeeld vormt het programma Special Heroes.
- Verder ontstaan zowel in het primair onderwijs als in het voortgezet onderwijs zogenoemde beweegteams. Deze beweegteams bestaan uit docenten, buurtsportcoaches en instructeurs. Deze beweegteams lijken bij te dragen aan meer beweegactiviteiten binnen en buiten schooltijd.
- Een andere ontwikkeling is de toenemende digitalisering in het bewegingsonderwijs. Steeds vaker wordt tijdens de les gebruikgemaakt van laptops en tablets. Videobeelden worden gebruikt om de instructie te verduidelijken, maar ook voor het geven van feedback op bewegingsgedrag van leerlingen (Hilvoorde & Kleinpaste, 2014).
- Daarnaast is een ontwikkeling gaande dat steeds meer aandacht is voor onderzoek met betrekking tot het bewegingsonderwijs. Het aantal wetenschappelijke publicaties vertoont een stijgende lijn (Lucassen, 2015; Brouwer et al., 2015).

Gezondheidsbevordering

In het overheidsbeleid wordt de samenwerking tussen sport en onderwijs al zeker twee decennia gestimuleerd. Bewegen en sport worden steeds nadrukkelijker ook als een middel gezien om overgewicht tegen te gaan, een gezonde leefstijl te ontwikkelen en sociale integratie en maatschappelijke participatie te bevorderen. Juist in het beleid van de overheden heeft het maatschappelijk nut van sport en bewegen een zwaarder accent gekregen. Omdat het onderwijs alle kinderen bereikt, worden scholen nadrukkelijk betrokken bij instrumentele programma's. Deze verschuiving in verwachtingen doet zich overigens niet alleen voor bij overheden, maar ook bij andere maatschappelijke organisaties, zoals NOC*NSF (Bax, 2010).

Op dit moment voeren de onderwijsraden voor primair onderwijs, voortgezet onderwijs en mbo de Onderwijsagenda Sport, Bewegen en Gezonde Leefstijl (Putten et al., 2012) uit. Ook bij andere overheidsprogramma's zoals de Brede impuls combinatiefuncties en Sportimpuls zijn scholen in de uitvoering een belangrijke partner om uiteindelijk de leerlingen te bereiken. Om die reden zal in deze peiling worden nagegaan in hoeverre scholen voor speciaal en praktijkonderwijs hierbij zijn betrokken.

Bewegingsstimulering: stimuleringsprogramma's van belang voor het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

Vanuit sport- en bewegingsstimuleringoptiek zijn een aantal programma's in uitvoering die specifiek of mede op het speciaal onderwijs zijn gericht. Hiervan een korte introductie.

Special Heroes

Voor de beweegstimulering van kinderen en jongeren in het speciaal onderwijs wordt al een aantal jaren een landelijk sportstimuleringsprogramma ontwikkeld en uitgevoerd onder de naam: Special Heroes (Lindert & Dool, 2011; Dool & Lindert 2013). Initiatiefnemers zijn NOC*NSF, Onbeperkt Sportief en LVC3[7] (overgenomen door PO-Raad). Special Heroes wil kinderen en jongeren met een handicap zelf laten ervaren hoe leuk sporten en bewegen kan zijn. De school vormt de spil van de aanpak. Het programma wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met lokale sportverenigingen en andere sportaanbieders. Afhankelijk van de wensen van de leerlingen worden hen sport- en beweegactiviteiten ter kennismaking aangeboden. De kennismakingsactiviteiten starten binnen de school, waarna veelal een overstap wordt gemaakt naar een naschoolse en buitenschoolse vorm. Het uiteindelijke doel is dat de leerlingen in hun vrije tijd bij een sportvereniging gaan sporten en bewegen.

Het streven is om Special Heroes binnen alle clusters van het speciaal onderwijs te implementeren. Dit gebeurt gefaseerd. In de periode 2009-2015 deden bijna 400 van de 500 scholen voor speciaal onderwijs mee met Special Heroes Sport. Daardoor hebben inmiddels 40.000 leerlingen kennisgemaakt met het programma. Momenteel doen in totaal doen 320 scholen mee, dit aantal is onderverdeeld naar de verschillende clusters waaruit het speciaal onderwijs bestaat: 3 cluster 1 scholen, 32 cluster 2 scholen, 106 cluster 3 scholen, 119 cluster 4 scholen, 46 scholen voor speciaal basisonderwijs en 14 scholen voor praktijkonderwijs. Sinds een jaar kan gebruik worden gemaakt van een Special Heroes Schooltool. Met deze online tool worden de belangrijkste aspecten van het programma Special Heroes zo eenvoudig mogelijk geregistreerd om op basis daarvan te kunnen evalueren en rapporteren. Ook krijgen scholen op deze manier (meer) inzicht in de sport- en beweegparticipatie van hun leerlingen. Dit geeft belangrijke input om de voortgang van het project op school te evalueren en ook om prioriteiten te (kunnen) stellen.

'Van FUNdament tot Talent'

De Johan Cruyff Foundation is een non-profit organisatie die zich richt op het bevorderen van het geestelijk en lichamelijk welzijn van kinderen en jongeren. De Cruyff Foundation ondersteunt verschillende sportbonden die gericht zijn op het stimuleren van de breedtesport en talentontwikkeling voor jeugd met een handicap, onder de titel 'van FUNdament tot Talent'. Betrokken bonden zijn:

[7] Landeljke Vereniging van Cluster 3 scholen.

Atletiekunie, Koninklijke Nederlandse Roeibond (KNRB), Koninklijke Nederlandse Zwembond (KNZB), Nederlandse Basketball Bond (NBB), Nederlandse Tafeltennisbond (NTTB), Nederlandse Ski Vereniging (NSkiV) en de Nederlandse Volleybalbond (Nevobo). Ook biedt de Foundation financiële steun aan diverse kleine en lokale sportprojecten. Naast deze samenwerking, biedt de foundation ook financiële steun aan de stichtingen van Esther Vergeer, Bas van de Goor en Bibian Mentel om gehandicapte kinderen een zo breed mogelijk sportaanbod te kunnen bieden. De Foundation meldt dat ze wekelijks ruim 50.000 kinderen met een handicap bij haar activiteiten bereikt [8].

Challenge010

Challenge010 maakt het voor jongeren van scholen uit het Rotterdamse voortgezet onderwijs mogelijk via hun school te sporten in verenigingsverband. Zij kunnen doordeweeks, direct na schooltijd, zaalvoetballen, boksen, basketballen en dansen; samen en tegen leerlingen van andere scholen. Aan het project nemen ook leerlingen van het praktijkonderwijs deel. Structurele beweging moet bij hen bijdragen aan de ontwikkeling van positief gedrag, het sociale netwerk, de schoolprestaties en een goede gezondheid. Na een succesvolle proef in Rotterdam-Zuid werd het initiatief in het schooljaar 2013-2014 in de hele stad gelanceerd. Het meest recente onderzoek uit 2015 toont aan dat in het schooljaar erna 35 scholen (waaronder enkele scholen voor pro), 11 sportverenigingen en 802 leerlingen deel uit maakten van het programma. Van de ruim 800 deelnemende scholieren in 2014/2015 sportte 73 procent voorheen nog niet bij een club[9].

Alleen jij bepaalt wie je bent

Het actieplan *Alleen jij bepaalt wie je bent* werd tijdens de sportieve opening van het parlementaire jaar 2014 gelanceerd door minister Opstelten van Veiligheid en Justitie en staatssecretaris Dekker van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap. Ook het Jeugdsportfonds en de Vereniging Sport en Gemeenten ondertekenden het Actieplan *Alleen jij bepaalt wie je bent*[10]. *Alleen jij bepaalt wie je bent* is een interventie waarbij kwetsbare, schoolgaande jongeren een zinvolle vrijetijdsbesteding krijgen dankzij de inzet van een teamsport. Gestreefd wordt naar een instroom van 1.000 jongeren per jaar vanaf 2016. De gedragsinterventie heeft als doel om een positieve gedragsverandering te realiseren en delinquent gedrag bij jongeren van het praktijkonderwijs en vmbo te voorkomen. Het programma verlengt de veilige onderwijsomgeving naar de sportvereniging. Rolmodellen maken jongeren in clinics enthousiast voor honkbal, basketbal of voetbal en stimuleren hen lid te worden van een sportvereniging. Het project wordt ondersteund door zes bekende sporters: voetballers Ricardo van Rhijn, Soufiane Touzani en Roxanne Hehakaija, honkballer Raily Legito, basketballer Chip Jones en scheidsrechter Serdar Gözübüyük. Deze ambassadeurs geven clinics waarin aan jongeren wordt getoond hoe succes en discipline met elkaar samenhangen. Jongeren krijgen de kans om langere tijd onder begeleiding van speciaal opgeleide trainers lid te worden van een sportclub, die contact onderhouden met de school over de voortgang.

Sportimpuls

[8] http://www.cruyff-foundation.org/gehandicaptensport/nationaal/

[9] Eekeren, F. van, Hombergh, S. van den, & Dijk, B. (2015). Tweede jaar Challenge010: resultaten van een schoolsportprogramma. Utrecht: Universiteit Utrecht.

[10] http://www.alleenjijbepaalt.nl/

In het kader van de Sportimpuls worden verschillende programma's aangeboden die ook op leerlingen uit het speciaal onderwijs zijn gericht, zoals de Sportkanjerclub, Respons (vechtsport), Sport zorgt, G-voetbal, zwemmen en watersport[11].

Grenzeloos actief[12]
Het kabinet heeft in het regeerakkoord aangegeven dat iedereen makkelijk dichtbij huis moet kunnen sporten. Dat geldt ook voor mensen met een handicap. Omdat dit voor deze doelgroep nog niet vanzelfsprekend is, is nieuw beleid geformuleerd. Het nieuwe sport- en beweegbeleid heeft de titel *Grenzeloos actief, maakt sporten en bewegen voor iedereen met een beperking mogelijk*. Het programma bestaat uit vier sterk samenhangende pijlers. Per pijler zijn deels verschillende uitvoeringspartijen betrokken. De partijen zetten zich in dat na 2018 mensen met een beperking die willen sporten of bewegen passend en toegankelijk aanbod in de buurt kunnen vinden.

- Pijler 1 en 4: regionale samenwerkingsverbanden en het versterken van sport- en beweegaanbieders (MEE Nederland, Vereniging Sport en Gemeenten (VSG), Sportkracht12 en NOC*NSF)
- Pijler 2: feiten en cijfers (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Kenniscentrum Sport (voorheen NISB en Stichting Onbeperkt Sportief), Sociaal en Cultureel Planbureau, Mulier Instituut en NOC*NSF)
- Pijler 3: meer aandacht binnen het programma Sport en Bewegen in de Buurt (ZonMw, Kenniscentrum Sport, VSG en NOC*NSF)

Voor de uitvoering van dit beleid is 6,6 miljoen euro tot en met 2018 beschikbaar. Twee miljoen hiervan is bestemd voor voortzetting van de huidige vervoersregeling gehandicaptensport.

1.5 Leeswijzer

In de volgende hoofdstukken worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Daarbij komen eerst de uitkomsten voor het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs aan bod (hoofdstuk 2) en in de daaropvolgende hoofdstukken worden de uitkomsten voor het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs besproken. Het rapport wordt afgesloten met een aantal conclusies en een perspectief. In de verschillende hoofdstukken vergelijken we steeds de resultaten van het speciaal en praktijkonderwijs met die van het reguliere onderwijs.

In het rapport komen zes verschillende schooltypen aan bod, vaak vergelijkenderwijs. Dat maakt het lezen soms niet eenvoudig. Met een aantal maatregelen proberen we het de lezer te vergemakkelijken. Bij de start van elk hoofdstuk wordt een overzicht in tabelvorm gegeven van de onderwerpen die aan bod komen en de schooltypen waarover dit gaat. Ook zijn in de tabellen de schooltypen zoveel mogelijk in een vaste volgorde weergegeven. In de tekst over een bepaald schooltype is dit aan het begin van een alinea een keer benadrukt.

[11] http://www.effectiefactief.nl/menukaart/menukaart-sportimpuls/interventies-zoeken.html?p=973492&trefwoorden=&title=&leeftijdscategorie=11&sporttype=&setting=Setting-20020&doelgroep

[12] https://www.sportindebuurt.nl/meer-landelijke-programmas/grenzeloos-actief/

De vergelijking tussen de onderwijsvormen is niet op alle punten even goed mogelijk omdat we gebruik maken van antwoorden op verschillende vragenlijsten aan verschillende groepen respondenten. Niet alle onderwerpen zijn aan alle groepen respondenten voorgelegd. Tabel 1.5 geeft een overzicht van de thema's die bij de verschillende reponsgroepen zijn bevraagd.
De resultaten van schoolleiders in het sbao en speciaal onderwijs worden dus waar mogelijk vergeleken met die van het regulier basisonderwijs. Voor het vso worden de uitkomsten onder schoolleiders vergeleken met die in het reguliere vo. Vanwege het zeer kleine aantal responderende sectieleiders van scholen voor vso, is een vergelijking met sectieleiders in het reguliere onderwijs niet zinvol. Dat geldt wel voor de uitkomsten bij het praktijkonderwijs die steeds voor soortgelijke vragen worden vergeleken met die van sectieleiders vo.

Tabel 1.5 Overzicht vergelijkingspunten dataverzameling nulmeting speciaal onderwijs en praktijkonderwijs met reguliere po en vo scholen

	Primair onderwijs			Voortgezet onderwijs			
Thema	School-leiders regulier	School-leiders sbao	Schoolleiders speciaal onderwijs	School-leiders regulier	Sectie-leiders regulier	School-leiders vso	Sectie-leiders praktijk-onderwijs
Leerdoelen LO	-	-	-	-	+	-	+
Leerkrachten	+	+	+	-	-	-	+
Lestijd	+	+	+	+	+	+	+
Ontwikkeling lestijd 5 jr.	-	-	-	-	+	-	+
Effectieve lestijd	+	+	+	-	+	-	-
Redenen lesuitval	-	-	-	-	+	-	+
Accommodatie	-	-	-	+	+	+	-
MRT /steunlessen	+	+	+	-	+	-	+
Schoolsportaanbod	+	+	+	-	+	-	+
Extra lesaanbod	+	+	+	+		+	-
Kwaliteit LO algemeen	+	+	+	+	+	+	+
Proceskwaliteit	+	+	+	+	+	-	+
Samenwerking extern	-	-	-	+	+	+	+
Veranderwensen LO	+	+	+	+	+	-	-
Bekendheid landelijke impulsen	-	-	-	+	+	+	+

+: over dit onderwerp zijn gegevens verkregen van de betreffende groep respondenten
-: over dit onderwerp zijn geen vragen gesteld aan de betreffende groep respondenten

2. Bewegingsonderwijs speciaal basisonderwijs (sbao) en speciaal onderwijs (so)

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de resultaten met betrekking tot bewegingsonderwijs in het primair onderwijs (regulier, speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs). De resultaten hebben betrekking op onder andere lestijd, leerkrachten, kwaliteit en wensen voor de toekomst. In tabel 2.1 wordt een overzicht gegeven van de onderwerpen die aan de verschillende responsegroepen zijn voorgelegd. Voor een toelichting van de methode, zie paragraaf 1.3.

Tabel 2.1 Overzicht dataverzameling bewegingsonderwijs in primair onderwijs

Thema	Schoolleiders po	Schoolleiders sbao	Schoolleiders so
Lestijd	+	+	+
Leerkracht	+	+	+
Kwaliteit bewegingsonderwijs Extra aanbod	+	+	+
Combinatiefunctionaris–buurtsportcoaches	+	+	+
Wensen en toekomstbeeld	+	+	+

2.1 Lestijd bewegingsonderwijs

Bij de kleuterklassen ligt het aantal lessen lichamelijke opvoeding per week gemiddeld iets boven het gemiddeld aantal lessen bij groepen 3-8, behalve in het **so** (tabel 2.2). In het reguliere basisonderwijs worden drie lessen per week aan bewegingsonderwijs besteed en bij **sbao** ligt dat op ruim 2,5. Binnen het so ligt het aantal uren bewegingsonderwijs rond twee, ongeacht de groep. Ook het gemiddelde aantal lessen bewegingsonderwijs bij groep 3 t/m 8 in het sbao ligt op twee per week. In het reguliere basisonderwijs ligt dat vanaf groep 4 twee tienden lager.

Tabel 2.2 Gemiddeld aantal lessen bewegingsonderwijs per week per groep

	Totaal (n=1.083)	Regulier (n=961)	sbao (n=73)	so (n=47)
Groep 1–2	3,2	3,3	2,6	1,9
Groep 3	1,9	1,9	2,1	1,9
Groep 4	1,8	1,8	2,1	1,9
Groep 5	1,8	1,8	2,1	2,0
Groep 6	1,8	1,8	2,1	2,0
Groep 7	1,8	1,8	2,1	1,9
Groep 8	1,8	1,8	2,0	1,9

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Als gekeken wordt naar het gemiddeld aantal minuten lestijd per les, dan valt op dat dit bij de kleuterklassen het laagst is, zowel in het reguliere basisonderwijs, het **sbao** als in het **so** (tabel 2.3). De jongste leerlingen in het reguliere basisonderwijs en in het sbao krijgen ongeveer drie kwartier gymles per keer, in het so komt het gemiddelde aantal effectieve[13] lesminuten op 34. Omdat de frequentie van het aantal lessen per week in groep 1-2, behalve in het so, hoger ligt, is het totaal aantal minuten bij deze jongste leerlingen per week hoger dan bij de oudere leeftijdsgroepen. In het reguliere basisonderwijs besteden de leerlingen uit groep 1-2 per week 159 minuten aan gymles (effectief), in het sbao betreft dit 111 minuten en in het so 64 minuten, ruim een half uur minder. Bij groep 3 tot en met groep 8 varieert het aantal effectieve lesminuten tussen de 95 (sbao, groep 3) en 77 minuten per week (so, groep 3). Het so besteedt over het algemeen minder lesminuten aan LO dan het reguliere basisonderwijs en sbao. Er is per type onderwijs nog een verschil waarneembaar tussen de gemiddelde ingeroosterde- en effectieve lestijd. In het sbao wordt, ongeacht de groep, tussen de acht à tien minuten minder lestijd ingeroosterd dan in het reguliere basisonderwijs. Het verschil tussen het so en reguliere basisonderwijs is nog groter (15 minuten bij groep 1-2 en 13 minuten bij groep 8). Het verschil tussen effectieve- en ingeroosterde lestijd is bij het sbao gemiddeld iets lager (ca. 3/4 minuten) dan bij het reguliere basisonderwijs (ca. 6/9 minuten). Bij het so ligt het verschil tussen effectieve- en ingeroosterde lestijd tussen de vijf en zeven minuten.

Tabel 2.3 Gemiddeld aantal minuten ingeroosterde, dan wel effectieve lestijd bewegingsonderwijs per les per groep

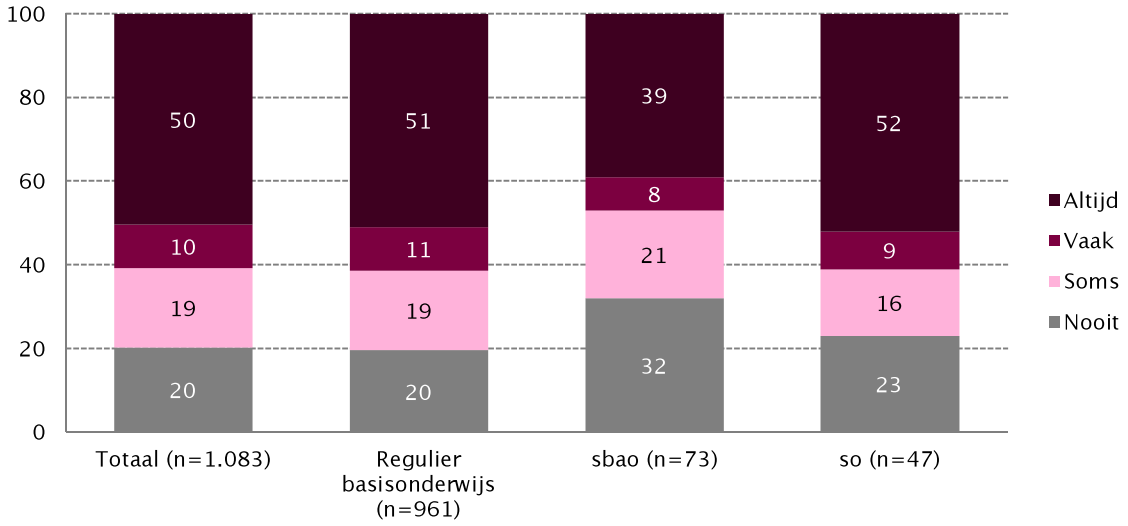
	Regulier (n=961)		sbao (n=73)		so (n=47)	
	Ingeroosterd	Effectief	Ingeroosterd	Effectief	Ingeroosterd	Effectief
Groep 1-2	54	48	46	43	39	34
Groep 3	58	50	48	45	47	40
Groep 4	59	50	50	46	47	41
Groep 5	59	51	50	46	48	41
Groep 6	60	51	50	46	47	42
Groep 7	61	52	50	46	48	43
Groep 8	61	52	50	46	48	43

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

De helft van de schoolleiders in het reguliere basisonderwijs geeft aan dat vanwege de reis- of omkleedtijd te allen tijde meer lestijd ingeroosterd zou moeten worden dan nu het geval is (figuur 2.1). Nog eens elf procent van de schoolleiders heeft vaak meer tijd nodig dan is ingeroosterd. Bij het **so** zijn de verhoudingen vergelijkbaar. Dit is ook wel het geval in het **sbao**, maar binnen dit type onderwijs is de groep die vindt dat meer lestijd voor LO nodig is kleiner. Daar vindt bijna een derde van de schoolleiders (32%) dat er niet meer tijd nodig is dan dat momenteel daarvoor is ingeroosterd. Het is goed mogelijk dat het gymnastieklokaal in het sbao vaker in of nabij het schoolgebouw aanwezig is.

[13] In de vragenlijst wordt onderscheid gemaakt tussen ingeroosterde lestijd en effectieve lestijd. Bij effectieve lestijd gaat het om de tijd die de leerlingen daadwerkelijk in de gymzaal zijn. Dat is exclusief de reistijd naar de gymzaal en omkleden.

Figuur 2.1 Mate waarin meer tijd nodig is voor lestijd bewegingsonderwijs dan de ingeroosterde lestijd (vanwege reistijd/omkleedtijd) (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Van degenen die menen extra lestijd voor bewegingsonderwijs bovenop de ingeroosterde lestijd nodig te hebben, acht tenminste één op de drie schoolleiders het nodig om hiervoor veertig minuten of meer tijd te hebben (tabel 2.4). In het **sbao** ligt het percentage met ruim 40 procent nog iets hoger. De gemiddelde benodigde of gewenste extra lestijd ligt bij het reguliere basisonderwijs op twintig minuten, bij het sbao iets minder (18,5 minuten) en bij het **so** iets meer (22,4 minuten).

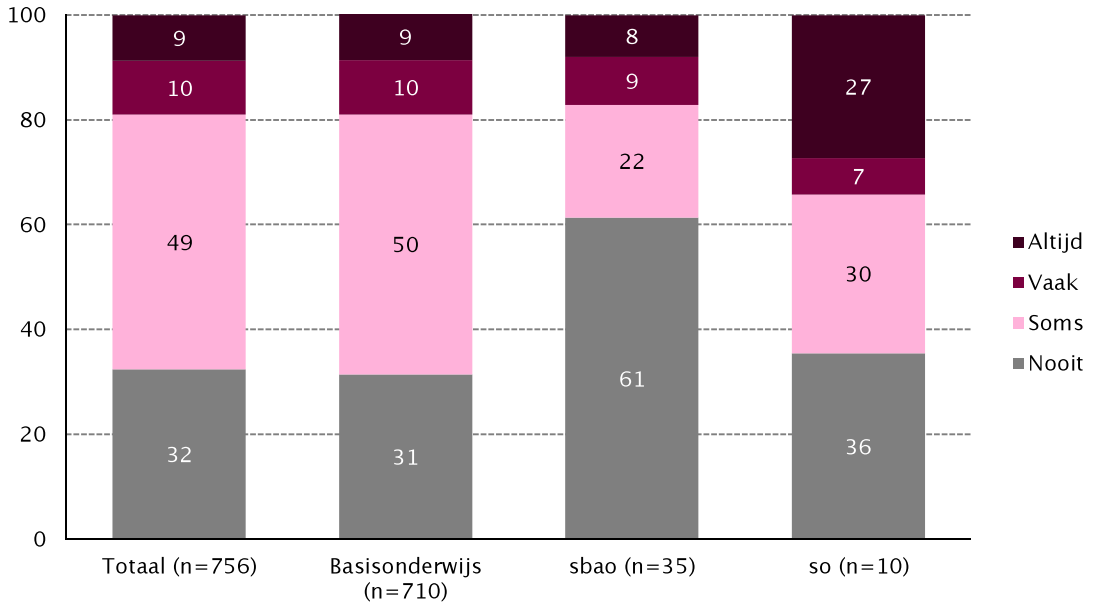
Tabel 2.4 Inschatting van de per lesuur benodigde extra tijd bovenop ingeroosterde lestijd (in procenten)

	Totaal (n=1.083)	Regulier basisonderwijs (n=961)	sbao (n=73)	so (n=47)
≤ 9 minuten	10	11	10	4
10–19 minuten	19	19	16	17
20–29 minuten	21	21	22	26
30–39 minuten	16	16	9	15
≥ 40 minuten	34	33	43	37

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Bij een krappe meerderheid van 61 procent van de scholen in het **sbao** worden geen problemen ervaren ten aanzien van het inroosteren van bevoegde groepsleerkrachten bij de groepen drie tot en met acht (figuur 2.2). Bij het **so** en het reguliere basisonderwijs ligt dat aandeel veel lager, respectievelijk 36 procent en 31 procent. Mogelijk heeft het lage aantal respondenten uit het sbao (n=35) en het so (n=10) invloed op deze resultaten. Ongeveer één op de vijf schoolleiders in het reguliere basisonderwijs en het sbao en één op de drie schoolleiders in het so geeft aan vaak of altijd roosterproblemen te ervaren ten aanzien van de inzet van bevoegde groepsleerkrachten in het bewegingsonderwijs.

Figuur 2.2 Mate van ervaren organisatorische (rooster)problemen ten aanzien van bewegingsonderwijs door bevoegde groepsleerkracht bij groepen 3–8 (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

2.2 Groepsleerkrachten versus vakleerkrachten

In het Nederlands basisonderwijs kunnen scholen kiezen om het bewegingsonderwijs door vakleerkrachten dan wel groepsleerkrachten te laten verzorgen. Waar in het regulier basisonderwijs één op de vijf scholen bij bewegingsonderwijs een vakleerkracht inzet, doet de helft van de scholen dat in het **speciaal basisonderwijs**. In het **speciaal onderwijs** geeft een ruime meerderheid van schoolleiders (80%) aan dat bij gym louter gebruik wordt gemaakt van vakleerkrachten (tabel 2.5). Daarmee wijkt dit resultaat significant af van de resultaten bij het reguliere basisonderwijs en het sbao. Laatstgenoemd percentage wordt eveneens vermeld in de 1-meting in het kader van Special Heroes onder cluster 3 scholen (Van den Dool et al., 2013). Bij ruim één op de tien scholen in zowel het sbao en het so zijn bij het bewegingsonderwijs alleen groepsleerkrachten actief. Deze gegevens gelden overigens alleen wanneer alle groepen worden samengenomen. Bij de kleutergroepen (groep 1-2) in het sbao en het so is de verhouding minder scheef in vergelijking met het reguliere basisonderwijs. Verhoudingsgewijs zet men daar ook meer groepsleerkrachten in (resp. 29% en 22%).

Tabel 2.5 Verantwoordelijke uitvoerders van het bewegingsonderwijs (in procenten)

	Totaal (n=1.083)	Regulier (n=961)	sbao (n=73)	so (n=47)
Alleen groepsleerkrachten	46	49	13	13
Vakleerkrachten en groepsleerkrachten	29	29	36	7
Alleen vakleerkrachten	25	21	51	80

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Aannamebeleid professionals

Bij twee derde van de scholen in het **sbao** en het **so** heeft de directeur of de directie de bevoegdheid om vakleerkrachten in dienst te nemen. Deze score wijkt significant af van de score in het reguliere basisonderwijs (56%). Ongeveer de helft van de scholen in het sbao en het so laat de besluitvorming ten aanzien van vakleerkrachten over aan het bestuur. De financieringswijze van vakleerkrachten in het sbao en het so geschiedt voor bijna 80 procent aan de hand van de Lumpsum-financiering (tabel 2.6). Ook bij het gros van het regulier onderwijs (68%) worden vakleerkrachten via deze regeling gefinancierd. In het reguliere basisonderwijs wordt één op de vijf vakleerkrachten via de tamelijk recente buurtsportcoachregeling gefinancierd, in het sbao en het so is deze ontwikkeling nog nauwelijks aan de orde (2%).

Tabel 2.6 Wijze van financiering aanstelling vakleerkracht(en) (in procenten)

	Totaal (n=1.083)	Basisonderwijs (n=961)	sbao/so (n=120)
Lumpsum-financiering	69	68	78
Via regeling combinatiefunctionaris/buurtsportcoach	18	20	2
Additionele financiering gemeente	15	17	4
'Bovenschools' geld	13	12	19
Eigen middelen (bijvoorbeeld ouderbijdrage)	6	6	–
Lekker Fit programma	1	1	–
Uit formatie	1	1	–
Anders	2	2	3
Geen aanstelling	2	2	–

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

2.3 Kwaliteit bewegingsonderwijs sbao en so

Diverse aspecten ten aanzien van de kwaliteit van het bewegingsonderwijs zijn aan schoolleiders voorgelegd. Te denken valt aan de accommodatie, bekwaamheid van leerkrachten, spel- en sportmateriaal, et cetera.

Eén van de aspecten betreft de extra individuele ondersteuning op het gebied van de motorische ontwikkeling van leerlingen. Circa 60 procent van de schoolleiders uit het **sbao** laat in de meting weten dat de scholen op dit vlak aan bepaalde leerlingen structurele ondersteuning bieden aan de hand van de methode *Motorische Remedial Teaching* (MRT, tabel 2.7). Dat is drie keer zoveel als in het reguliere basisonderwijs (20%). 43 procent van de scholen in het **so** hanteert deze methode ook. Ook biedt één op de vijf scholen in het sbao en het so incidentele ondersteuning te behoeve van de motorische ontwikkeling.

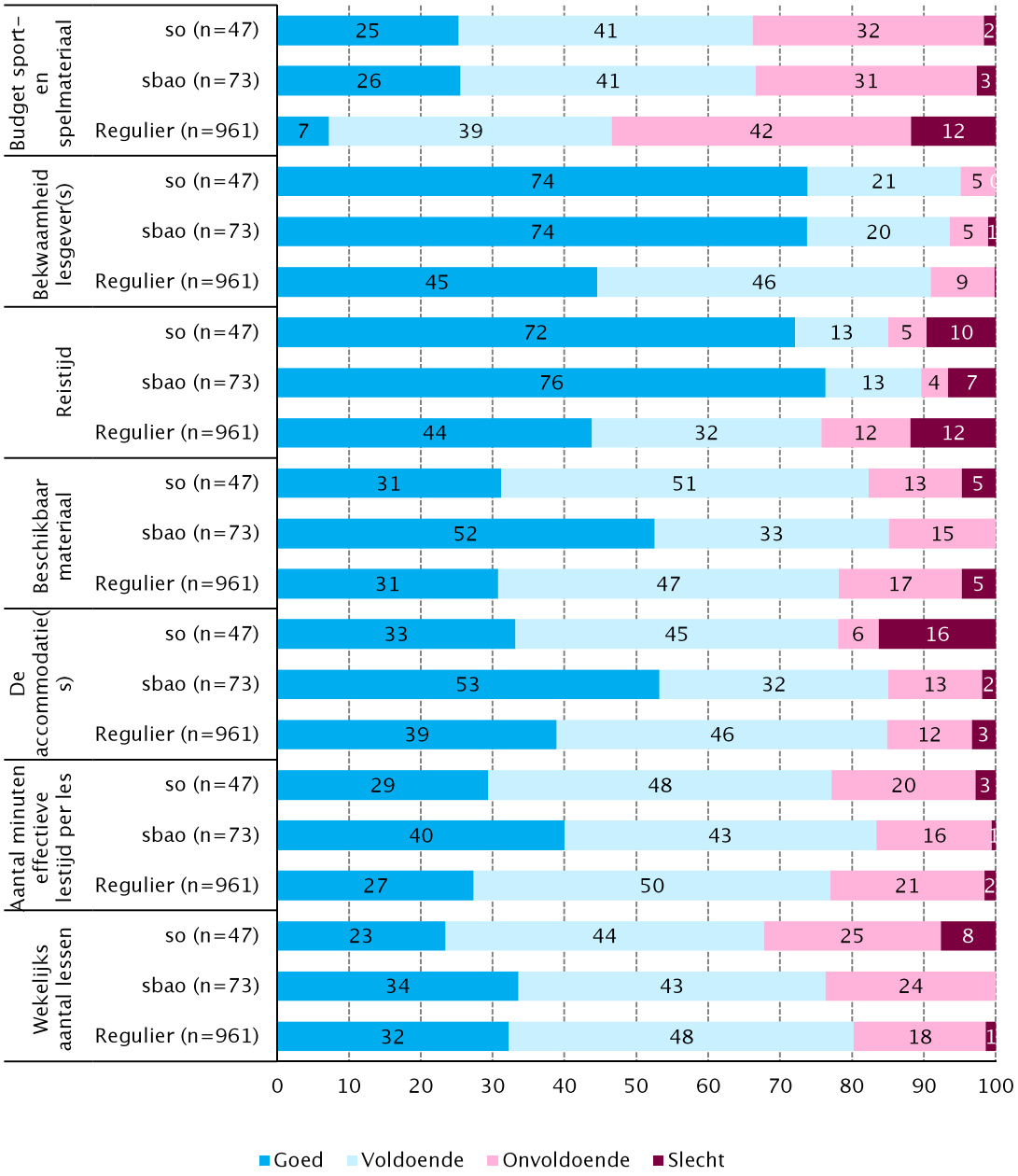
Tabel 2.7 Extra ondersteuning aan bepaalde leerlingen op het gebied van motorische ontwikkeling buiten de reguliere lessen bewegingsonderwijs (in procenten)

	Totaal (n=1.109)	Regulier basisonderwijs (n=976)	sbao (n=78)	so (n=52)
Nee	54	56	21	29
Ja, incidenteel	23	23	22	21
Ja, structureel via ingeroosterde steunlessen LO	4	4	8	14
Ja, structureel via Motorische Remedial Teaching	23	20	59	43

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Aan de schoolleiders zijn diverse stellingen voorgelegd die verband houden met de kwaliteit van het bewegingsonderwijs. Daaruit blijkt dat ongeveer drie kwart van de schoolleiders uit het **sbao** en **so** zeer tevreden is over de bekwaamheid van de lesgever(s) en de reistijd naar de accommodatie (figuur 2.3). Zij beoordelen deze als goed. Ook in het reguliere basisonderwijs is men behoorlijk te spreken over de bekwaamheid van de lesgever(s). 45 procent van de schoolleiders bestempelt dit aspect met goed en nagenoeg hetzelfde percentage geeft hiervoor een voldoende. Minder tevreden is men bij alle schooltypen ten aanzien van het beschikbare budget voor sport- en spelmateriaal. Ongeveer één op de drie betrokkenen uit het sbao en so waardeert dit aspect met een onvoldoende en in het reguliere basisonderwijs ligt dat percentage op 42 procent. Ruim één op de tien betrokkenen beoordeelt dit als ‘slecht’. Ten aanzien van het wekelijks aantal lessen schommelt de waardering. Ruim 30 procent in het reguliere basisonderwijs en in het sbao waardeert dit aspect met een goed en ongeveer 20 procent met een onvoldoende. De groep werkzaam in het so, die hier ontevreden over is, is met een derde iets groter dan diegenen die werkzaam zijn in het reguliere basisonderwijs en in het sbao.

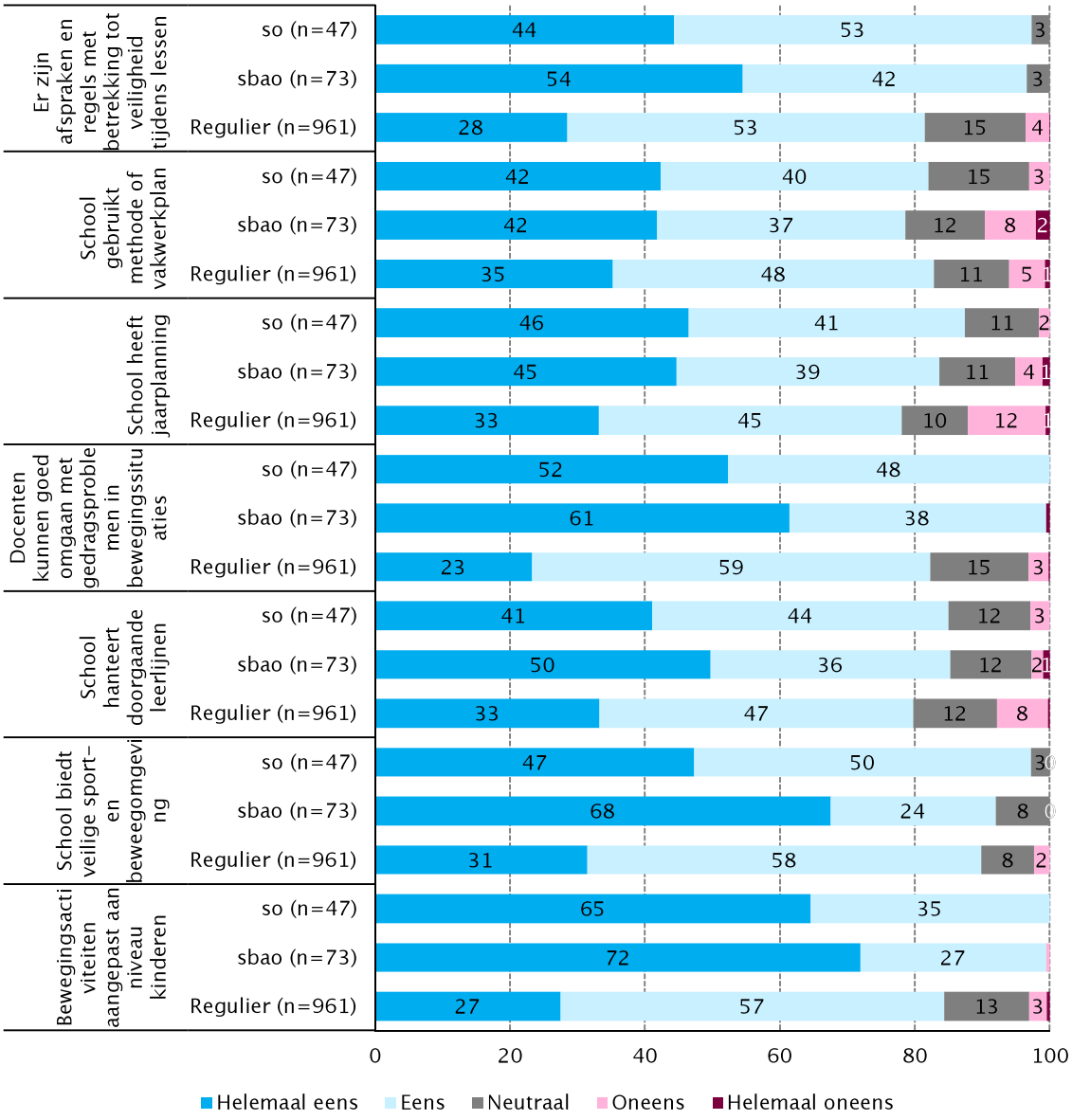
Figuur 2.3 Beoordeling kwaliteitsaspecten bewegingsonderwijs (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

In figuur 2.4 wordt zichtbaar dat bij schoolleiders, zowel in het **sbao**, **so** als in het reguliere basisonderwijs, weinig kritiek bestaat ten aanzien van de kwaliteit van het georganiseerde bewegingsonderwijs. Volgens het overgrote merendeel van de schoolleiders in het sbao en so worden de bewegingsactiviteiten aangepast aan het niveau van het kind (helemaal eens in sbao: 72%, so: 65%). De groep respondenten uit het reguliere onderwijs die zich helemaal in deze stelling kunnen vinden, is met ongeveer een kwart een stuk kleiner. Ook vindt een meerderheid van sbao- en so-respondenten dat hun docenten goed kunnen omgaan met gedragsproblemen die zich voordoen in beweegsituaties (helemaal eens in sbao: 61%, so: 52%). Daarbij scoort het reguliere basisonderwijs significant lager (helemaal eens: 23%). Tussen de schooltypen sbao en so is een klein verschil in opvatting ten aanzien van de al dan niet geboden veilige sport- en beweegomgeving. Ruim 90 procent van de schoolleiders in het sbao is van mening dat hun school die veilige sport- en beweegomgeving biedt (helemaal eens: 68%, eens: 24%). In het so beoordeelt men dit aspect ook positief, maar iets minder uitgesproken (eens 50% en helemaal eens 47%).
Bij ruim een op de tien scholen in het reguliere basisonderwijs is geen jaarplanning bewegingsonderwijs aanwezig. In het sbao is dat vier procent en bij so twee procent.

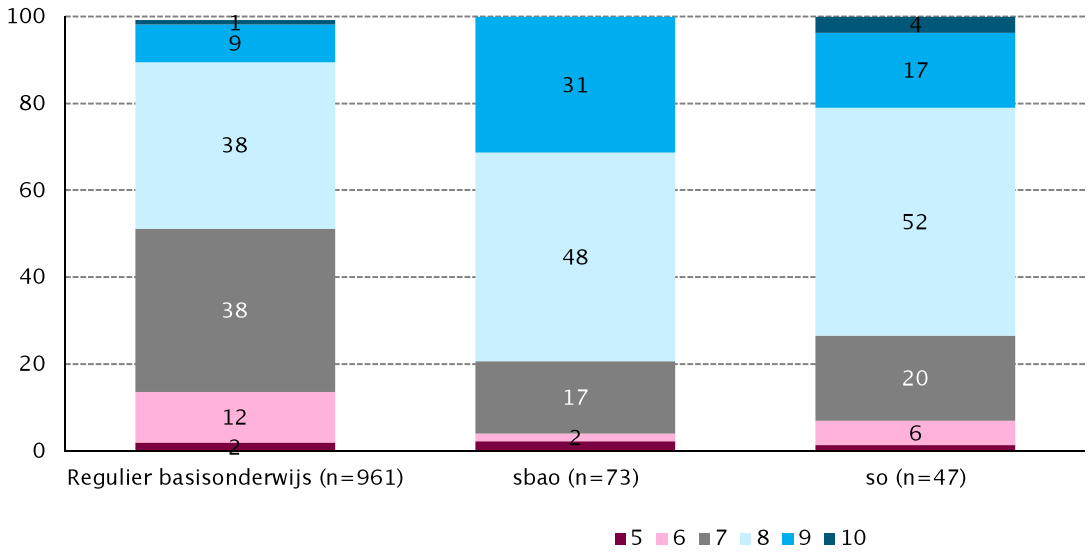
Figuur 2.4 Opvattingen kwaliteit bewegingsonderwijs (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Ongeveer de helft van de schoolleiders in het **sbao** en **so** waardeert de kwaliteit van het bewegingsonderwijs met het cijfer 8 op een schaal van 1 tot en met 10 (figuur 2.5). Dat is een significant verschil met het reguliere basisonderwijs (38%), waarbij een vergelijkbaar aandeel een 7 uitdeelt. Ook geeft in het sbao bijna één op de drie schoolleiders een 9 voor de kwaliteit van het bewegingsonderwijs; in het so geeft één op de vijf schoolleiders een 9 (17%) of een 10 (4%) voor dit onderdeel. Het gemiddelde cijfer voor de kwaliteit van het bewegingsonderwijs is bij het sbao (8) en bij het so (7,9) een half punt hoger dan bij het reguliere basisonderwijs (7,4).

Figuur 2.5 Waardering voor de kwaliteit van bewegingsonderwijs op de school in een cijfer tussen 1–10 uitgedrukt (in procenten)

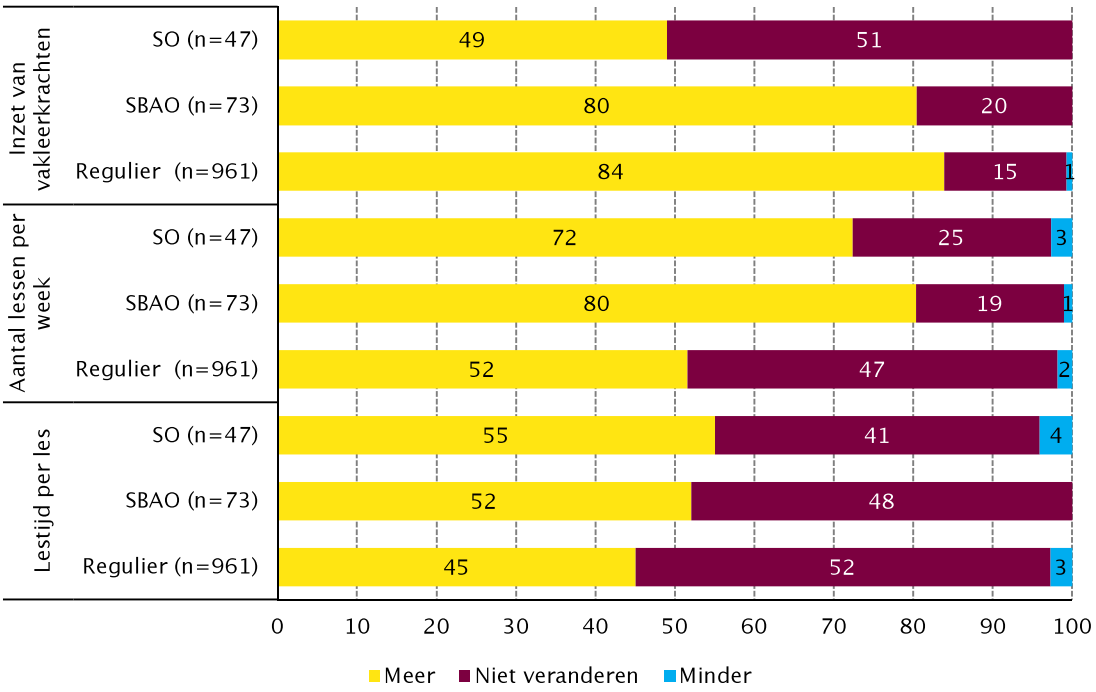
Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Wensen en toekomstbeeld

Ondanks de relatief hoge waardering voor de kwaliteit van het bewegingsonderwijs heeft bijna drie kwart van de schoolleiders in het **sbao** (74%) en in het reguliere basisonderwijs (73%) de wens om iets aan het bewegingsonderwijs op zijn of haar school te veranderen. In het **so** ligt dit percentage tien procentpunten hoger.

Het merendeel van de schoolleiders in het **sbao** (80%) en het **so** (72%) wil meer lessen bewegingsonderwijs per week, dat is een beduidend grotere wens dan die van schoolleiders in het reguliere basisonderwijs (52%) (figuur 2.6). In het reguliere basisonderwijs leeft nadrukkelijk de wens om meer vakleerkrachten in te zetten (84%), ook bij het sbao is de behoefte hieraan erg groot (80%), bij het so is dat minder het geval (49%). Iets meer dan de helft van de betrokkenen in het sbao en so zouden meer lestijd per les bewegingsonderwijs willen zien, maar een tamelijk grote groep (sbao: 48% en so; 41%) acht dat juist niet nodig.

Figuur 2.6 Verandering ten aanzien van aspecten bewegingsonderwijs (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Extra aanbod

Wat gebeurt er naast de reguliere lessen bewegingsonderwijs ten aanzien van sport en bewegen? Bij twee op de vijf scholen in het **sbao** wordt tijd ingeruimd voor schoolzwemmen, zes procent meer dan in het reguliere basisonderwijs (tabel 2.8). In het **so** wordt nog meer via school gezwommen (44%). Ruim één op de drie schoolleiders uit het sbao geeft aan niets aan extra sport- en beweegactiviteiten (onder begeleiding van een bevoegde leerkracht) te doen naast de verzorging van bewegingsonderwijs. In het reguliere basisonderwijs ligt dit percentage zeven procent hoger (43%), maar in het so een stuk lager (21%). De pauzes worden in het sbao (24%) en so (29%) doorgaans sportiever ingevuld dan in het reguliere basisonderwijs (16%). Mogelijk ligt de oorzaak hiervan in het sportstimuleringsprogramma Special Heroes, dat is uitgevoerd in de periode 2009-2012 en als doel had om de beoefening van sportieve actviteiten door leerlingen in het so te bevorderen (Van den Dool et al., 2011). Dit programma voorziet namelijk in een binnenschools- en naschools/buitenschools aanbod van lokale sportverenigingen of andere sportaanbieders. In de monitor Special Heroes in cluster 3 is geconcludeerd dat met dit programma het thema sport en bewegen op de agenda van scholen is gekomen en dat de samenwerking tussen scholen en sportaanbieders is bevorderd (Van den Dool et al., 2013).

Tabel 2.8 Andere sport- en beweegactiviteiten onder begeleiding van een bevoegde leerkracht (in procenten)

	Totaal (n=1.083)	Regulier basisonderwijs (n=961)	sbao (n=73)	so (n=47)
Nee	42	43	36	21
Schoolzwemmen	34	34	39	44
Dans en expressie	18	18	10	19
Sportieve pauzeactiviteiten	17	16	24	29
Buiten spelen/Pleinactiviteiten	2	2	*	*
Sportdag	4	4	1	15
Naschoolse activiteiten of sport bij naschoolse opvang	4	4	*	*
Clinics/workshops/gastlessen specifieke sporten	4	4	2	7
Anders	4	3	15	6

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

De mogelijkheden van leerlingen voor deelname aan sport- en beweegactiviteiten buiten schooltijd om zijn in het **sbao** en het **so** minder aanwezig dan in het reguliere basisonderwijs (tabel 2.9). Jaarlijkse activiteiten in samenwerking met de gemeente, sportverenigingen of andere organisaties komen bij de helft van alle scholen in het sbao voor en bij 44 procent in het so. Dat is qua frequentie aardig vergelijkbaar met het reguliere basisonderwijs. In het reguliere basisonderwijs gebeuren op maandelijkse (15%), wekelijkse (16%) en dagelijkse (7%) basis meer aan dit soort activiteiten dan in het sbao (resp. 9%, 7% en 0%) en het so (resp. 0%, 10% en 0%). De kans is groot dat de beperkte mogelijkheden van de doelgroepen hieraan ten grondslag ligt. Zo blijkt bijvoorbeeld de afhankelijkheid met betrekking tot het (aangepaste) vervoer van en naar de locatie een punt van zorg, ondanks de extra stimulering van deelname aan sportieve activiteiten via Special Heroes (Van den Dool et al., 2013).

Tabel 2.9 Mogelijkheden van leerlingen voor deelname aan sport- en beweegactiviteiten buiten schooltijd georganiseerd op/door de school in samenwerking met de gemeente, sportverenigingen of andere instanties (in procenten)

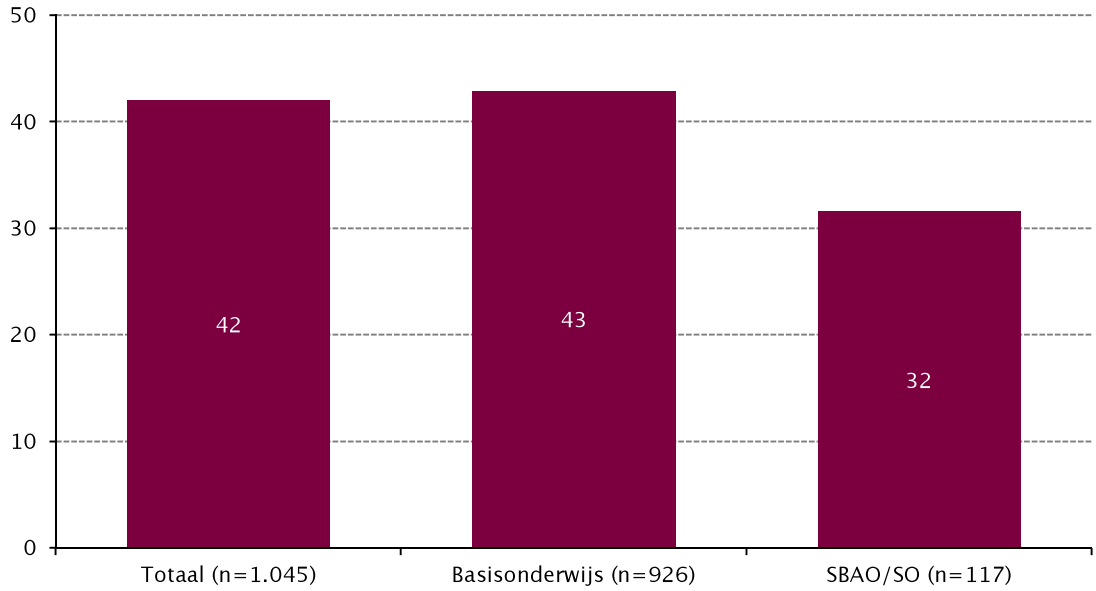
	Totaal (n=1.083)	Regulier basisonderwijs (n=961)	sbao (n=73)	so (n=47)
Nee	19	17	34	46
Ja, enkele keren per jaar	46	46	50	44
Ja, (vrijwel) maandelijks	14	15	9	*
Ja, (vrijwel) wekelijks	15	16	7	10
Ja, (vrijwel) dagelijks	6	7	*	*

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut 2013

Buurtsportcoaches/combinatiefunctionarissen

Ter stimulering van sport en bewegen zijn behalve vakleerkrachten ook combinatiefunctionarissen of buurtsportcoaches op scholen actief. Zij zijn dikwijls verantwoordelijk voor het tussentijds en naschools aanbod. Gebleken is dat bij één op de drie scholen uit zowel **sbao** en **so** een buurtsportcoach betrokken is, ruim tien procent minder dan in het reguliere basisonderwijs (figuur 2.7).

Figuur 2.7 Actieve betrokkenheid buurtsportcoach/ combinatiefunctionaris op school (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013

Bij de vier grote steden zijn procentueel meer buurtsportcoaches en combinatiefunctionarissen in het sbao/so betrokken in vergelijking met de andere steden en provincies. 39 procent in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en randgemeenten tegen 36 procent in Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland en 31 procent in Zeeland, Noord-Brabant en Limburg.

Bij twintig procent van de scholen met 200-300 leerlingen in het sbao/so is een buurtsportcoach of combinatiefunctionaris betrokken. Bij kleinere scholen ligt dit percentage rond 33 procent.

3. Lichamelijke opvoeding voortgezet speciaal onderwijs (vso) en het praktijkonderwijs (pro)

In navolging op resultaten uit het primair onderwijs volgen in dit hoofdstuk en de twee opeenvolgende hoofdstukken de resultaten met betrekking tot lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs (regulier, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs). Hoofdstuk 3 beperkt zich tot de leerdoelen, lestijd, formatie en accommodatie. In tabel 3.1 wordt een overzicht gegeven van de onderwerpen die aan de verschillende responsegroepen zijn voorgelegd. Voor een toelichting van de methode, zie paragraaf 1.3.

Tabel 3.1 Overzicht dataverzameling inrichting LO voortgezet (speciaal) onderwijs en praktijkonderwijs

Thema	Schoolleiders vo	Sectieleiders vo	vso	pro
Leerdoelen	–	–	–	+
Lestijd	+	+	+	+
Lestijdontwikkeling	+	+	–	+
Lesuitval	–	+	–	+
Leerkracht	+	+	–	+
Accommodatie	+	+	+	–

3.1 Kerndoelen en leerdoelen

Het wettelijke kader voor LO in het voortgezet onderwijs richt zich op hetgeen wordt geleerd en op de kwalificatie van de docenten. *Wat* bij LO wordt geleerd, staat omschreven in de kerndoelen en eindtermen voor het vak, *hoe* dit wordt vormgegeven is aan de school.

Kerndoelen

Deze kerndoelen voor het bewegingsonderwijs zijn door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap opgesteld.

Voortgezet speciaal onderwijs

Het wettelijk kader voor **speciaal onderwijs** bevat vooral aanwijzingen met betrekking tot vakoverstijgende doelstellingen (SLO, 2015). Er zijn hier vijf kerndoelen geformuleerd, geldend voor alle clusters behalve voor scholen met cluster 3-leerlingen (zeer moeilijk lerende kinderen, kinderen met lichamelijke én/of verstandelijke beperkingen en langdurig zieke kinderen). Voor het gros van cluster 3-leerlingen zijn onderstaande kerndoelen (cognitief) te hoog gegrepen:

- De leerlingen leren deelnemen aan verschillende bewegingsactiviteiten zoals balanceren, klimmen, zwaaien, springen en hardlopen.
- De leerlingen leren deelnemen aan verschillende spelactiviteiten zoals: mikken, jongleren, doelspelen, tikspelen en stoeispelen.
- De leerlingen leren deelnemen aan verschillende vormen van bewegen op muziek.
- De leerlingen leren deelnemen aan verschillende zwemactiviteiten: drijven, watertrappelen, in en onder water verplaatsen, in het water springen en duiken.
- De leerlingen leren met elkaar de bewegingssituaties reguleren.

Vergelijkbaar met het basisonderwijs wordt via LO getracht leergebiedoverstijgende doelen te realiseren zoals '*leren leren*' en ontwikkeling ten aanzien van sociaal gedrag. Voor zeer moeilijk lerende leerlingen en leerlingen met een meervoudige handicap worden specifieke kerndoelen geformuleerd. Een daarvan betreft het bij bewegen en spel leren omgaan met emotie, spanning en vermoeidheid (SLO, 2015). Naast het bewegingsonderwijs kunnen leerlingen met bewegingsachterstand deelnemen aan *remedial teaching* programma's en in sommige gemeenten wordt voor dit type leerlingen naschools aanbod aangeboden.

Praktijkonderwijs

Het **pro** is formeel gezien onderdeel van het voorgezet onderwijs, terwijl het voorheen onder het vso viel (Brouwer, Van Berkel, Van Mossel, & Swinkels, 2015b). De huidige kerndoelen voor LO (onderbouw) gelden sinds augustus 2006.
De wijze waarop de kerndoelen zijn geformuleerd, sluit aan bij de beleidsvrijheid van scholen en vaksecties LO. SLO (Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling), heeft de kerndoelen vertaald naar leerlijnen voor LO (Ten Brinke c.s., 2007). Het doel van deze leerlijnen is leerlingen 'beter bekwaam maken voor deelname aan een in toenemende mate complexe en gedifferentieerde bewegingscultuur' (Brouwer, c.s. 2012). De leerlijnen zijn geordend naar vier 'sleutels' die leerlingen helpen toegang te krijgen tot de bewegingscultuur: bewegen beleven, bewegen verbeteren, bewegen regelen en gezond bewegen. Deze sleutels sluiten aan bij de kerndoelen in de onderbouw en de eindtermen van LO zoals die in het examenprogramma van vmbo, havo en vwo zijn geformuleerd en bieden ruimte voor verbreding en verdieping. Voor een overzicht van de kerndoelen en eindtermen van LO zie www.leerplaninbeeld.slo.nl.
Voor elke onderwijsvorm zijn verschillende kerndoelen voor het bewegingsonderwijs opgesteld. Omdat de examenprogramma's van het vmbo niet haalbaar worden geacht, is besloten om voor het pro de kerndoelen van de onderbouw van het voortgezet onderwijs te laten gelden (Ten Brinke, Brouwer, Houthoff, Massink, Mooij, Van Mossel, Swinkels, & Zonnenberg, 2007). De kerndoelen voor het bewegingsonderwijs van de onderbouw van het voorgezet onderwijs en dus van het pro zijn als volgt (Donner, 2006).

1. De leerling leert zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze te oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden te verkennen.
2. De leerling leert door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.
3. De leerling leert de hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.
4. De leerling leert tijdens de bewegingsactiviteiten sportief te zijn, rekening te houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg te hebben voor elkaar.
5. De leerling leert eenvoudige regelende taken te vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten te beoefenen.
6. De leerling leert door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.

Deze kerndoelen zijn erop gericht om de leerling op te leiden tot een zelfstandige, verantwoorde en blijvende deelname aan sport en bewegen. Ondanks dat deze kerndoelen leken aan te sluiten bij het niveau van de praktijkschoolleerlingen, blijkt in de praktijk dat deze kerndoelen hoog gegrepen zijn

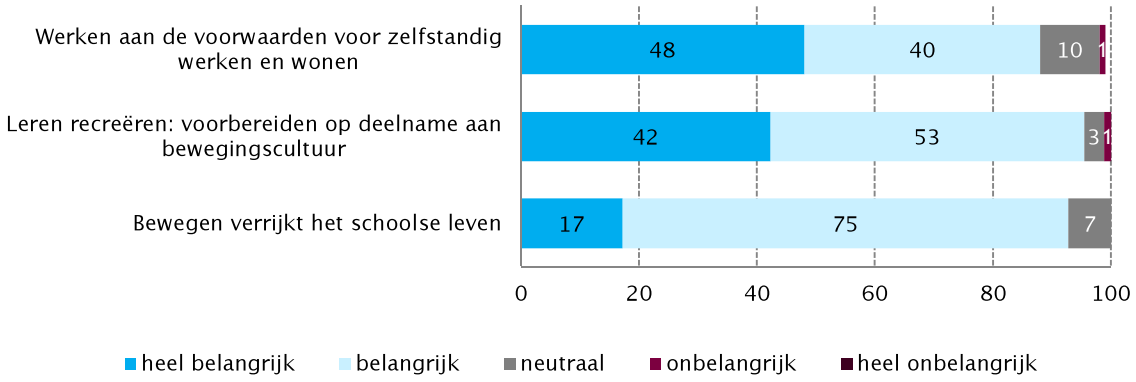
(Ten Brinke et al., 2007). Maar zelden blijken de praktijkschoolleerlingen deze kerndoelen te behalen. Daarom wordt ook wel van streefdoelen gesproken.

Blauwdruk bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs

Voor het **pro** is een aantal jaren geleden een programma blauwdruk geschreven. Een flinke meerderheid van de respondenten (71%) is bekend met de *Blauwdruk bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*.

Bijna de helft van de respondenten in het **pro** vindt het heel belangrijk om via LO toe te werken naar zelfstandig werken en wonen (figuur 3.1). Ook wordt veel waarde gehecht aan structurele beweegdeelname van deze leerlingen (42% heel belangrijk, 53% belangrijk).

Figuur 3.1 Mate van belangrijkheid doelen in blauwdruk pro (in procenten)

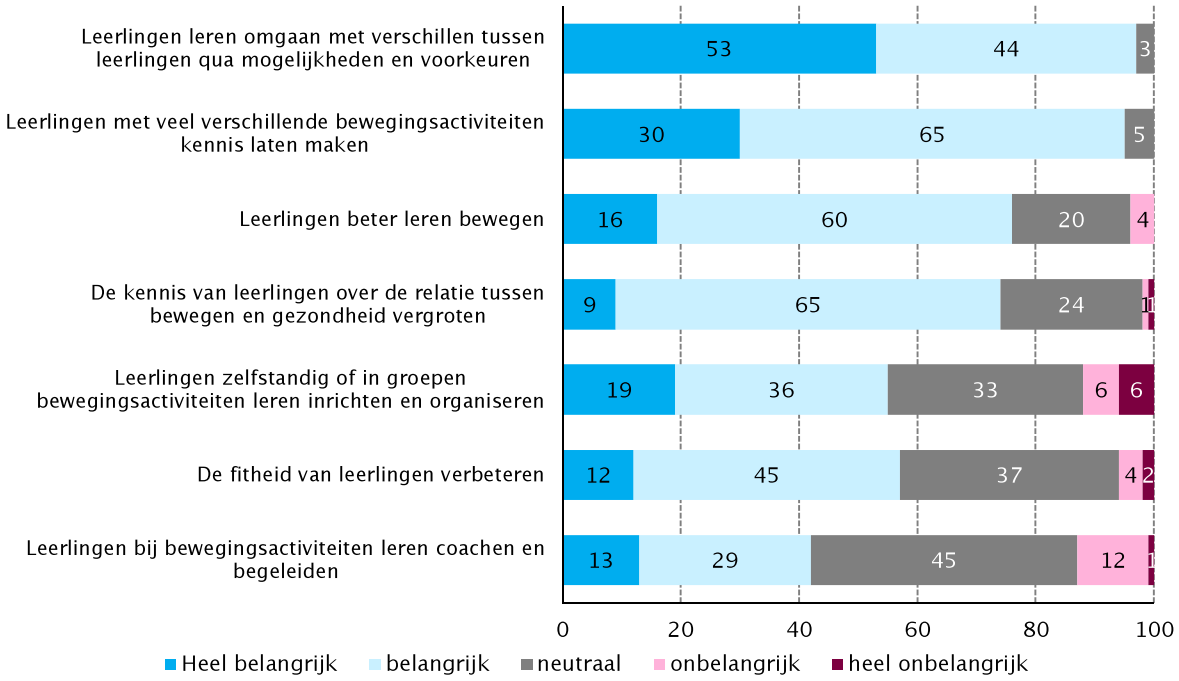

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs pro, Mulier Instituut, 2015

Leerdoelen

De leerdoelen ‘leren omgaan met verschillen tussen leerlingen’, ‘kennis laten maken met veel bewegingsactiviteiten’ en ‘beter leren bewegen’ worden door veel respondenten uit het **pro** (zeer) belangrijk gevonden (zie figuur 3.2). De resultaten komen veelal overeen met de resultaten uit het reguliere voortgezet onderwijs. Deze leerdoelen zijn afgeleid van de sleutels ‘bewegen beleven’ en ‘bewegen verbeteren’. Leerdoelen met betrekking tot ‘bewegen regelen’, ‘gezond bewegen’ en ‘leren coachen en begeleiden’ worden door minder docenten LO bij dit type leerlingen belangrijk gevonden.

Figuur 3.2 Mate van belangrijkheid leerdoelen bij LO in pro (in procenten, n= 92)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs pro, Mulier Instituut, 2015

3.2 Lestijd

Formeel gezien is er geen wettelijk vastgelegde lesomvang voor LO. Met ingang van schooljaar 2005/2006 zijn de voorschriften losgelaten over de hoeveelheid klokuren LO die leerlingen binnen een bepaald schooltype gedurende de volledige opleidingsduur behoren te krijgen.

De richtlijn voor LO voor zowel vmbo-leerlingen als **praktijkschoolleerlingen** is om in de eerste drie klassen drie lessen van 50 minuten aan te bieden en in de andere klassen minimaal twee lessen van 50 minuten (Schade, 2003).

De gemiddelde ingeroosterde lestijd per lesuur in het **vso** bedraagt 49,8 minuten en bij het **pro** 48,6. In het reguliere voortgezet onderwijs ligt het gemiddelde op 50,7 minuten per lesuur.
Wanneer gesproken wordt over de effectieve lestijd dan ligt die in de ogen van de respondenten in het vo op gemiddeld 38,5 minuut en in het pro op gemiddeld 39,0 minuut, dat is ongeveer 20 procent minder dan geroosterd. In vergelijking met de ingeroosterde tijd gaat het bij de effectieve lestijd om de tijd die de leerlingen per lesuur daadwerkelijk in de gymzaal zijn, dus exclusief reistijd naar de gymzaal en omkleden etc.

Het gemiddeld aantal lessen LO per week varieert in de eerste vier leerjaren tussen de 1,9 en 3,1. Hierbij zijn de opleidingsniveaus havo en vwo achterwege gelaten, omdat de doelgroep hier niet aan deelneemt (tabel 3.2). Het gemiddelde aantal lessen LO is het hoogst in leerjaar 1 en het laagst in leerjaar 4, dat geldt voor elk onderwijstype. Het aantal lessen voor LO op de schoollocaties is in de twee eerste leerjaren wekelijks gemiddeld ruim 2,5. In de daaropvolgend leerjaren daalt het aantal

wekelijks lesuren tot rond de twee lessen. Er is geen groot verschil tussen de onderwijstypen onderling wat gemiddeld aantal lessen betreft, het scheelt hooguit een paar tienden.

Tabel 3.2 Gemiddeld aantal lessen LO per week naar opleidingsvorm

	Schoolleiders vo (n=476)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
leerjaar 1	2,7	2,7	2,6	2,9
leerjaar 2	2,5	2,5	2,6	2,8
leerjaar 3	2,2	2,2	2,2	2,5
leerjaar 4	1,9	1,8	2,2	2,1
pro – latere leerjaren	*	*	*	1,7
pro – fase 1	*	*	*	3,1
pro – fase 2	*	*	*	2,9
pro – fase 3	*	*	*	2,2
bbl/kbl[14] – leerjaar 1	3,0	3,1	2,5	*
bbl/kbl – leerjaar 2	2,8	2,7	2,5	*
bbl/kbl – leerjaar 3	2,2	2,2	2,1	*
bbl/kbl – leerjaar 4	2,0	1,9	2,1	*
gl/tl[15] – leerjaar 1	3,0	3,1	2,5	*
gl/tl – leerjaar 2	2,6	2,6	2,4	*
gl/tl – leerjaar 3	2,3	2,2	2,3	*
gl/tl – leerjaar 4	2,0	1,9	2,2	*

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Binnen **pro** krijgen leerlingen in leerjaar 1 wekelijks gemiddeld 132 minuten LO (tabel 3.3). Al naar gelang de leerjaren toenemen, neemt het gemiddeld aantal minuten LO per week af. Zo hebben pro leerlingen in leerjaar 4 gemiddeld nog maar 93 minuten per week en in latere leerjaren komt het gemiddeld aantal minuten LO per week uit op 76.

[14] Bbl = beroepsbegeleidende leerweg, kbl = kader beroepsgerichte leerweg

[15] Gl = Gemengde leerweg, tl = theoretische leerweg

Tabel 3.3 Gemiddeld aantal minuten LO per week in pro

	n	Minimum	Maximum	Gemiddelde
Aantal lesminuten per week LO – leerjaar 1	77	45	400	132
Aantal lesminuten per week LO – leerjaar 2	77	45	400	127
Aantal lesminuten per week LO – leerjaar 3	76	45	500	112
Aantal lesminuten per week LO – leerjaar 4	72	45	400	93
Aantal lesminuten per week LO – latere leerjaren	49	45	300	76
Aantal lesminuten per week LO – fase 1	13	90	300	142
Aantal lesminuten per week LO – fase 2	14	90	300	128
Aantal lesminuten per week LO – fase 3	13	45	180	99

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs pro, Mulier Instituut, 2015

Ontwikkeling lestijd

Zowel voor de onderbouw als voor de bovenbouw geeft een ruime meerderheid van de respondenten van het pro en reguliere onderwijs aan dat het aantal lesuren over de laatste vijf jaar gelijk is gebleven (tabel 3.4). Bij ongeveer tien procent van de vmbo-scholen wordt in de bovenbouw een afname gesignaleerd en bij vijf procent een toename. Bij het **pro** worden verschillen waargenomen tussen de onderbouw en de bovenbouw. Terwijl het aantal uren LO voor de bovenbouw bij een op de vijf scholen in de afgelopen vijf jaar is toegenomen, is bij ruim een kwart van de scholen sprake van een afname voor de onderbouw.

Tabel 3.4 Ontwikkeling lestijd in de afgelopen vijf jaar, naar opleidingsvorm (in procenten)

		vo (n=445)		vso (n=90)	pro (n=92)
		bbl/kbl	gl/tl		
onderbouw	gelijk gebleven	83	83	*	69
	toegenomen	7	5	*	6
	afgenomen	10	12	*	25
bovenbouw	gelijk gebleven	87	85	*	72
	toegenomen	4	4	*	19
	afgenomen	9	11	*	9

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Lesuitval LO

Slechts bij een op de zes **pro** scholen is enkele keren per maand sprake van lesuitval. De belangrijkste redenen daarvoor zijn ziekte of afwezigheid van de docent LO en incidentele gebeurtenissen, vieringen/uitstapjes (tabel 3.5). Praktijkscholen hebben minder hinder van tentamens of examenperiodes in vergelijking met reguliere vo scholen.

Tabel 3.5 Redenen lesuitval LO, meerdere antwoorden mogelijk (in procenten)

	vo (n=474)	vso (n=90)	pro (n=28)
Toetsen, tentamens, examens	44	*	3
Stages, praktische opdrachten buiten school	*	*	2
Ziekte of afwezigheid docent LO	56	*	13
Incidentele gebeurtenissen, projecten, Sportdagen	72	*	12
Anders	18	*	*
Zelden of nooit lesuitval LO	*	*	84

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

3.3 Formatie

In de eerste paragraaf is beschreven welke leerdoelen voor LO voor de sectieleiders van dit vak belangrijk zijn. Hoe verhoudt dit zich tot het aantal lesuren en de middelen op hun schoollocatie? Voor het antwoord op die vraag is in paragraaf 3.2 de lestijd LO beschreven. Vervolgens gaan we in op de formatie voor LO (paragraaf 3.3) en de beschikbare accommodaties voor dit vak (paragraaf 3.4).

Een vaksectie voor LO bestaat op een locatie voor **pro** gemiddeld uit ruim twee personen met een formatieomvang van gemiddeld 1,4 fte (tabel 3.6). Op vo-schoollocaties (waar veelal verschillende onderwijsstromen zijn gebundeld)- is dit gemiddeld 5,5 docenten met een gemiddelde formatie van 3,8 fte. Kortom: bij het pro is LO kleinschaliger georganiseerd.

Tabel 3.6 Samenstelling van de vaksectie LO vo scholen (vo, n=444) en scholen voor pro (n=92) (in aantal docenten en omvang in fte)

	Totaal	vo	pro
Gemiddeld aantal docenten LO	4,9	5,5	2,2
Gemiddelde formatie in FTE	3,3	3,8	1,4

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Bij bijna drie kwart van de praktijkscholen (73%) worden naast vakdocenten LO ook andere lesgevers voor LO ingeschakeld.

Registratie in het beroepsregister leraren

In tegenstelling tot bewegingsonderwijs op de basisschool, mag LO in het voortgezet onderwijs alleen worden gegeven door docenten met een lerarenopleiding voor LO (bekend als ALO). Deze leidt op tot eerstegraads bevoegde docenten.

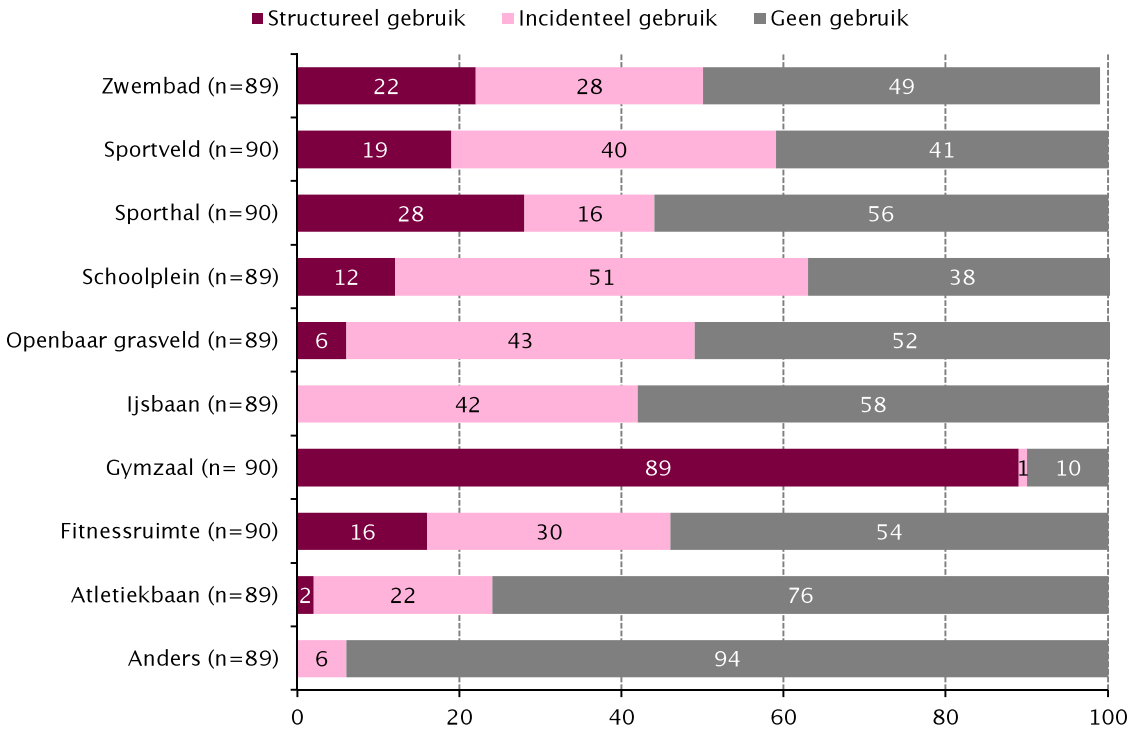
Sectieleiders in het voortgezet onderwijs kunnen zich in het beroepsregister voor leraren registreren. Daarmee laten zij zien dat zij bevoegd en bekwaam zijn en in hun professionele ontwikkeling investeren. De beroepsvereniging voor leraren LO (KVLO) is enkele jaren terug gestart met een register voor docenten LO. Dit register is onlangs overgegaan in het beroepsregister voor leraren. Bij de helft

van de schoollocaties voor **pro** (n=28) is tenminste één van de docenten in het register geregistreerd. Dat is praktisch gelijk aan het resultaat bij vo scholen (n=148), daarvan is bij 53 procent tenminste een van de docenten LO in het beroepsregister voor leraren geregistreerd. De respons vanuit het pro bij deze vraag is echter aan de lage kant, wat mogelijk invloed heeft op de betrouwbaarheid van het resultaat.

3.4 Accommodatie

De wekelijkse lessen LO binnen het **vso** vinden voor 89 procent plaats in de daarvoor bestemde gymzalen (figuur 3.3), gevolgd door sporthallen (28%) en zwembaden (22%). Op incidentele basis maakt ongeveer de helft van de scholen in het vso gebruik van schoolpleinen. Ook een behoorlijk deel van de scholen maakt ten behoeve van LO incidenteel gebruik van openbare grasvelden (43%), sportvelden (40%) en fitnessruimtes (30%).

Figuur 3.3 Mate van gebruik sportaccommodaties binnen vso (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014

De mate waarin gebruik wordt gemaakt van accommodaties hangt mogelijk samen met het wel of niet in eigen beheer hebben van dergelijke voorzieningen. Twee derde van de scholen in het **vso** heeft in het kader van LO beschikking over gymzalen en schoolpleinen (tabel 3.7). In het reguliere voortgezet onderwijs ziet deze verhouding er anders uit. Ruim 90 procent van de reguliere scholen heeft gymzalen in eigendom en één op de drie beschikt over een schoolplein dat gebruikt kan worden voor LO. Ook heeft 30 procent van de middelbare scholen in het reguliere onderwijs sportvelden in eigen beheer, ruim driemaal zoveel als scholen uit het vso. Het is dan ook niet verrassend dat twee op de vijf respondenten uit het vso aangeeft over onvoldoende sportvelden te beschikken. Ruim tien procent van

de schoolleiders uit zowel regulier als vso meent ook beschikking te hebben over onvoldoende gymzalen en sporthallen (resp. 16% en 12%).

Tabel 3.7 Accommodaties in eigendom / beheer van de school ten behoeve van LO (in procenten) (meerdere antwoorden mogelijk)

	vo (n=601)	vso (n=132)	pro (n=92)
Gymzaal	91	65	*
Schoolplein	34	68	*
Sportveld (gras/kunstgras)	30	9	*
Fitnessruimte	18	17	*
Sporthal	13	13	*
Openbaar grasveld	5	6	*
Atletiekbaan	2	*	*
Anders, namelijk	1	1	*

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

4. Aanvullend aanbod voor LO en sport en bewegen in vso en pro

Dit hoofdstuk beschrijft in hoeverre scholen naast het algemene lesrooster een extracurriculair lesaanbod voor lichamelijke opvoeding bieden en keuze-examenprogramma's lichamelijke opvoeding voor in sport en bewegen geïnteresseerde leerlingen. In de onderbouw gebeurt dit vaak in de vorm van sportklassen. Interessant is verder wat de motieven zijn voor scholen om dit te doen. Verder beschrijft dit hoofdstuk de frequentie van het extra sportaanbod van de scholen en de mate waarin daarbij wordt samengewerkt met lokale organisaties. Tenslotte komt aan de orde in hoeverre de scholen bekend en betrokken zijn bij landelijke projecten gericht op het onderwijs. Tabel 4.1 geeft een overzicht van de thema's die bij de verschillende responsegroepen zijn bevraagd. Voor een toelichting van de methode, zie paragraaf 1.3.

Tabel 4.1 Overzicht dataverzameling aanvullend aanbod voor LO en sport en bewegen

Thema	Schoolleiders	Sectieleiders		
	vo	vo	vso	pro
Aanvullend aanbod	+	+	+	–
Sportklas	+	+	+	+
Examenprogramma	+	+	+	–
Motieven voor ruimer lesaanbod	+	+	+	–
Schoolsportaanbod buiten reguliere lessen	–	+	–	+
Samenwerking met partners	–	+	–	+
Bekendheid en betrokkenheid bij landelijke projecten	+	+	+	+

4.1 Aanvullend aanbod

Scholen van de verschillende onderwijsvormen zijn gevraagd aan te geven of op hun schoollocatie een aanvullend en/of extra curriculair aanbod voor lichamelijke opvoeding wordt aangeboden. Bij bijna één op de vier scholen in het **vso** wordt extra sportaanbod geboden (tabel 4.2). Dat is de helft minder dan in het reguliere voortgezet onderwijs en wijkt daarmee significant af.

Zo'n twintig procent van de scholen van het vso biedt aan leerlingen de mogelijkheid om deel te nemen in een sportklas, waarbij in het curriculum meer en speciale aandacht uitgaat naar sport- en beweegonderdelen. Mogelijk is dit beeld vertekend doordat het vso soms is aangesloten bij het reguliere vo. Dit is twee keer zoveel als in het **praktijkonderwijs**. Bij het reguliere voortgezet onderwijs ligt dat aandeel hoger (33 tot 36%). Dit verschil is niet significant.

Wat betreft het aanbod van een examenprogramma (SBM, LO2) zijn grote verschillen waarneembaar tussen het **vso** en vo. Ruim een derde van de scholen in het reguliere voortgezet onderwijs geeft aan een examenprogramma te hebben. In het vso ligt dat percentage met acht procent significant lager.

Tabel 4.2 Speciale aandacht voor sport en bewegen naast het reguliere bewegingsonderwijs (in procenten)

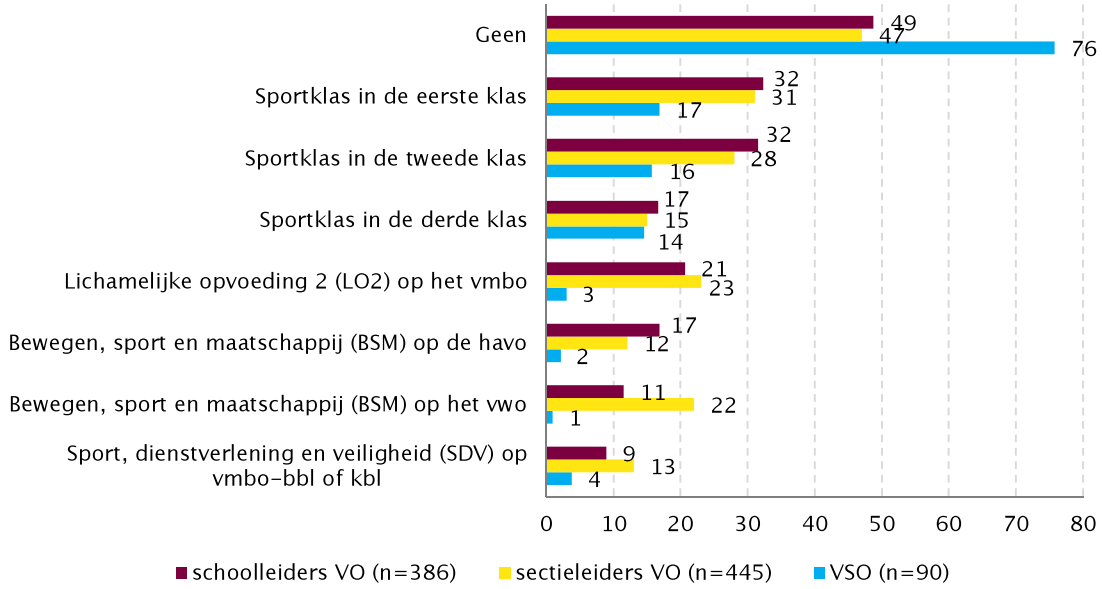
	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Extra aanbod	51	53	23	–
Sportklas	36	33	21	10
Examenprogramma	35	42	8	–

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Extracurriculair lesaanbod

In figuur 4.1 is te zien in welke mate extra lesaanbod LO kan worden genoten. Bij drie kwart van de scholen in het **vso** is het niet mogelijk om daarin extra lessen te krijgen. Dat is significant vaker dan bij reguliere vo scholen waar de helft van de scholen extra lesaanbod aanbiedt. Meer dan één op de tien vso scholen biedt hiervoor opties in leerjaar 1, 2 of 3.

Figuur 4.1. Extra lesaanbod voor LO dat leerlingen op de schoollocatie kunnen volgen naast de reguliere lessen LO (in procenten) (meerdere antwoorden mogelijk)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014

Motieven voor aanvullend of extra curriculair aanbod

Het belangrijkste motief om naast lessen LO meerdere sport- en beweegactiviteiten aan te bieden, heeft volgens schoolleiders van het vo en scholen van het **vso** betrekking op het bijdragen aan de gezondheid van de leerlingen, zie tabel 4.3. Drie kwart van de scholen van het vso voert dit aan als belangrijkste beweegreden. Dat is tien procent meer in vergelijking met schoolleiders van het reguliere onderwijs en twee keer zo vaak als sectieleiders van het reguliere onderwijs. De sectieleiders van het reguliere onderwijs wijken hiermee significant af.

Ruim zeven op de tien scholen van het **vso** hoopt met het ruimer lesaanbod bij te dragen aan een positief schoolklimaat. Dit is vijftien tot twintig procentpunten meer dan in het reguliere voortgezet onderwijs. Vergeleken met het vso geven sectieleiders van het reguliere onderwijs significant vaker aan een ruimer lesaanbod voor LO aan te willen bieden om mogelijkheden te geven voor oriëntatie op een toekomstig beroepsveld en de school op het gebied van sport en bewegen te profileren. Ook geeft 63 procent van de sectieleiders van het reguliere onderwijs aan dat een ruimer lesaanbod de wens van de vaksectie LO is. Dit is significant meer dan in het vso en schoolleiders van het reguliere onderwijs.

Vergeleken met het reguliere onderwijs geven scholen van het **vso** significant vaker aan andere motieven te hebben voor een ruimer lesaanbod LO dan bij de antwoordopties is genoemd. Scholen van het vso geven daarbij vooral aan dat ze de oriëntatie van leerlingen willen verbreden en verdiepen. Ze willen '*tegemoet komen aan de talenten van de leerlingen*' en leerlingen kennis laten maken met diverse sportverenigingen.

Tabel 4.3 Motieven om een ruimer lesaanbod voor LO aan te bieden (in procenten) (meerdere antwoorden mogelijk)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Bijdrage leveren aan de gezondheid van leerlingen	63	38	74	–
Bijdrage leveren aan een positief schoolklimaat	55	50	71	–
Extra mogelijkheden bieden om te sporten	62	57	67	–
Mogelijkheden bieden voor oriëntatie op een toekomstig beroepsveld	48	62	54	–
De school profileren op het gebied van sport en bewegen	62	71	53	–
Een andere reden	8	9	37	–
Wens van de vaksectie lichamelijke opvoeding	38	63	28	–
Betere schoolprestaties van leerlingen te behalen	26	20	28	–
Behoefte aan bij de leerlingen	31	30	27	–

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

4.2 Schoolsportaanbod buiten reguliere lessen

Scholen voor **praktijkonderwijs** hebben ook vragen beantwoord over de sport- en beweegactiviteiten onder schooltijd (buiten de reguliere lessen lichamelijke opvoeding). Onder schooltijd organiseren bijna alle scholen van het pro (96 %) minimaal een keer per jaar een sportdag of sporttoernooi waarbij leerlingen van de eigen school het tegen elkaar opnemen (zie tabel 4.4). Op drie kwart van het pro wordt tijdens een sportdag of toernooi ook tegen leerlingen van andere scholen gesport. Het pro verschilt op deze punten amper van het reguliere onderwijs.

Buiten schooltijd worden minder vaak sporttoernooien of sportdagen georganiseerd tegen eigen leerlingen of leerlingen van een andere school. Scholen van het pro (47 %) doen dit iets minder vaak dan scholen van het vo (62 %, niet in tabel). Dit verschil is niet significant.

Tabel 4.4 Frequentie van sportdagen of sporttoernooien onder en buiten schooltijd (ST) (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Sportdagen of sporttoernooien tegen leerlingen van de eigen school binnen ST	nooit	–	3	–	4
	1 of enkele keren per jaar	–	90	–	94
	maandelijks of vaker	–	7	–	2
Sportdagen of sporttoernooien tegen leerlingen van andere scholen binnen ST	nooit	–	26	–	22
	1 of enkele keren per jaar	–	67	–	69
	maandelijks of vaker	–	7	–	9
Sportdagen of sporttoernooien tegen leerlingen van de eigen school buiten ST	nooit	–	38	–	53
	1 of enkele keren per jaar	–	55	–	45
	maandelijks of vaker	–	7	–	2
Sportdagen of sporttoernooien tegen leerlingen van andere scholen buiten ST	nooit	–	38	–	53
	1 of enkele keren per jaar	–	53	–	43
	maandelijks of vaker	–	9	–	4

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Iets meer dan de helft (58 %) van de scholen van het **pro** organiseert sportactiviteiten tijdens de pauze (zie tabel 4.5). Dat is bijna twee keer zo vaak als reguliere vo scholen die sportactiviteiten tijdens de pauze organiseren (31 %). Iets minder dan de helft van de scholen op het pro organiseert maandelijks of vaker sportactiviteiten. In het reguliere onderwijs gebeurt dit maar bij 20 procent van de scholen. Op het pro wordt door 87 procent van de scholen sportkennismakingslessen en sportclinics onder schooltijd aangeboden. Dit is iets vaker dan op het reguliere onderwijs. Op het pro zouden de activiteiten van Special Heroes hier ook onder kunnen vallen. Buiten schooltijd worden sportkennismakingslessen en sportclinics door iets meer dan de helft van de scholen van zowel het pro als reguliere onderwijs georganiseerd. De verschillen zijn niet significant.

Tabel 4.5 Frequentie van schoolsportaanbod onder schooltijd (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Sportactiviteiten tijdens de pauze	nooit	–	69	–	42
	1 of enkele keren per jaar	–	11	–	11
	maandelijks of vaker	–	20	–	47
Sportkennismakingslessen of sportclinics onder schooltijd	nooit	–	19	–	13
	1 of enkele keren per jaar	–	66	–	57
	maandelijks of vaker	–	15	–	30
Sportkennismakingslessen of sportclinics buiten schooltijd	nooit	–	42	–	43
	1 of enkele keren per jaar	–	43	–	39
	maandelijks of vaker	–	15	–	17

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Een kwart van de scholen op het **pro** biedt leerlingen buiten schooltijd de mogelijkheid aan om bij een schoolsportvereniging te gaan sporten (zie tabel 4.6). Dit is iets vaker vergeleken met het reguliere onderwijs. Buiten schooltijd wordt schoolfitness door een kwart van de pro scholen aangeboden. Het pro verschilt hiermee niet van het reguliere onderwijs. Sportinstuif wordt door een vijfde van de scholen op het pro georganiseerd. Op het reguliere onderwijs wordt dat bij een kwart van de scholen aangeboden.

Tabel 4.6 Frequentie van schoolsportaanbod buiten schooltijd (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Schoolsportvereniging	nooit	–	81	–	75
	1 of enkele keren per jaar	–	12	–	17
	maandelijks of vaker	–	8	–	8
Schoolfitness (bijvoorbeeld met fitnesstoestellen of aerobics)	nooit	–	74	–	74
	1 of enkele keren per jaar	–	17	–	14
	maandelijks of vaker	–	9	–	12
Sportinstuif	nooit	–	77	–	79
	1 of enkele keren per jaar	–	17	–	14
	maandelijks of vaker	–	5	–	7

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

4.3 Samenwerking met partners

Scholen van het **pro** werken in het kader van beweeg- en sportactiviteiten voornamelijk samen met sportverenigingen en sportscholen/fitnesscentra (zie tabel 4.7). Het pro verschilt hierin op de meeste punten niet veel van het reguliere onderwijs. In het reguliere onderwijs vindt de samenwerking met sportscholen/fitnesscentra significant vaker een tot enkele keren per jaar plaats. Scholen van het pro hebben deze samenwerking eerder maandelijks. Ruim de helft van scholen op het pro werkt bij beweeg- en sportactiviteiten samen met de gemeente of (sport)buurtwerkers. Dit is bijna gelijk aan het reguliere onderwijs. Wat betreft beweeg- en sportactiviteiten werken scholen het minst vaak samen met zorginstellingen en het bedrijfsleven. Iets meer dan de helft van de scholen van het pro gaf aan met andere partijen samen te werken. Dit is significant vaker dan het reguliere onderwijs. Onder de categorie 'anders' geven scholen van het pro aan samen te werken met diverse partijen, variërend van stichtingen tot zorginstellingen en het Jeugdsportfonds.

Tabel 4.7 Samenwerking met andere organisaties in het kader van het sportaanbod onder en/of buiten schooltijd (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Sportvereniging(en)	nooit	–	26	–	20
	1 of enkele keren per jaar	–	53	–	53
	maandelijks of vaker	–	21	–	27
Sportschool en/of fitnesscentrum	nooit	–	22	–	26
	1 of enkele keren per jaar	–	56	–	38
	maandelijks of vaker	–	22	–	36
Gemeente en/of (sport)buurtwerk	nooit	–	45	–	48
	1 of enkele keren per jaar	–	42	–	38
	maandelijks of vaker	–	13	–	15
Welzijn en/of zorginstelling (o.a. GGD)	nooit	–	80	–	73
	1 of enkele keren per jaar	–	17	–	26
	maandelijks of vaker	–	2	–	1
Bedrijfsleven	nooit	–	83	–	87
	1 of enkele keren per jaar	–	13	–	11
	maandelijks of vaker	–	5	–	2
Anders, namelijk:	nooit	–	83	–	43
	1 of enkele keren per jaar	–	17	–	33
	maandelijks of vaker	–	0	–	24

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

4.4 Bekendheid en betrokkenheid bij landelijke projecten

Aan scholen is de vraag voorgelegd in hoeverre zij met landelijke regelingen en/of ondersteuning bekend zijn (zie tabel 4.8). Twee derde van de scholen van het **vso** en 60 procent van de scholen van het pro zijn bekend met de Gezonde School aanpak. Het pro en vso verschillen hiermee significant van schoolleiders van het reguliere onderwijs die vaker met deze aanpak bekend zijn.

Bekendheid met de combinatiefunctionaris of buurtsportcoach en Sportimpulsregeling ligt voor de verschillende onderwijsvormen dichter bij elkaar. Zes op de tien tot zeven op de tien scholen van de verschillende onderwijsvormen is hier bekend mee. Sectieleiders van het reguliere onderwijs wijken hierbij significant af van schoolleiders van het reguliere onderwijs en scholen van het **vso**. Het feit dat de regeling van de combinatiefunctionaris reeds startte in 2008, zorgt er wellicht voor dat men hier meer van op de hoogte is dan van de Sportimpulsregeling, die startte in 2012. Scholen van het **pro** zijn significant vaker bekend met de Sportimpulsregeling dan de overige onderwijsvormen. Dit hangt mogelijk samen met dat pro scholen deze vraag ruim een jaar later kregen voorgelegd.

Scholen van het **vso** hebben significant vaker ‘anders’ aangeven dan het reguliere onderwijs. Zij dragen binnen dit verband nog andere programma’s en of ondersteuningsorganisaties aan, zoals Special Heroes en de Johan Cruyff Foundation. Dat kan verklaard worden doordat laatstgenoemden specifiek inspelen op de doelgroep die overeenkomt met de doelgroep binnen het vso.

Scholen van het **pro** hebben significant vaker ‘anders’ aangegeven dan schoolleiders van het reguliere onderwijs. Onder ‘anders’ geven respondenten van het pro aan met verschillende projecten te werken, waarbij Special Heroes, Challenge 010 en ‘Alleen jij bepaalt wie je bent’ frequenter worden genoemd.

Tabel 4.8 Bekendheid met landelijke subsidieregelingen of ondersteuning (in procenten) (meerdere antwoorden mogelijk)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Geen van deze projecten/functionarissen	8	17	12	6
Ondersteuningsaanbod voor stimuleren van een gezonde leefstijl van leerlingen via www.gezondeschool.nl	80	49	68	62
Combinatiefunctionaris/buurtsportcoach	59	70	58	69
Sportimpuls	30	30	31	40
Anders, namelijk: Special Heroes, JCF, Challenge 010, Alleen jij bepaalt wie je bent	8	11	27	17

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Eén derde van de scholen van het **vso** laat weten dat de school structureel beleid voert ten aanzien van de gezondheidsbevordering van leerlingen (niet in tabel). In het regulier voortgezet onderwijs (regulier) gebeurt dit in mindere mate (26%). Gegevens over het praktijkonderwijs ontbreken.

Tussen het vo en het **vso** bestaan enige verschillen in aandachtsgebieden met betrekking tot de gezondheidsbevordering. Zo hechten scholen in het vso meer waarde aan de thema's sociale- en emotionele ontwikkeling (89%) en sport en bewegen (87%) dan scholen in het vo (resp. 75% en 78%). Ook het thema fysieke veiligheid scoort beduidend hoger in het vso (77%) dan in het vo (51%). De score voor vso wijkt daarmee significant af van de score voor het regulier vo. Het vso schenkt daarentegen ten opzichte van het vo significant minder aandacht aan voeding en mondgezondheid (53% versus 80%).

Bij twee derde van de scholen van het **vso** zijn combinatiefunctionarissen of buurtsportcoaches actief (zie tabel 4.9). Dit is iets hoger dan bij het reguliere onderwijs en **pro**, waarvan de helft hiermee bekend is. Het vso wijkt hiermee significant af van het reguliere onderwijs.

Tabel 4.9 Combinatiefunctionarissen of buurtsportcoaches actief op de school (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Combinatiefunctionarissen/ buurtsportcoaches actief op schoollocatie	Nee	55	52	35	51
	1 tot enkele keren per jaar	25	25	40	26
	maandelijks of vaker	20	23	25	23

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

5. Werkwijze en kwaliteit van LO in vso en pro

Dit hoofdstuk beschrijft de manier waarop docenten lichamelijke opvoeding hun werk organiseren en hoe zij en hun schoolleiding de kwaliteit van de lessen beoordelen. In de nulmetingen bewegingsonderwijs voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs zijn ook een aantal indicaties verzameld voor de gerealiseerde kwaliteit van de lichamelijke opvoeding[16]. Dat gebeurde ook voor dit onderzoek naar het vso en pro. Naast een algemeen kwaliteitsoordeel door betrokkenen is nagevraagd of scholen over voldoende middelen beschikken om goed onderwijs te realiseren en hoe het werkproces op een aantal aspecten is ingericht.

Evenals in de nulmeting primair onderwijs (Reijgersberg et al., 2013) is ervoor gekozen om in te gaan op de proceskwaliteit van het vak lichamelijke opvoeding. Het betreft vakinhoudelijke aspecten zoals het gebruik van een jaarplanning, een vakwerkplan of methode ter ondersteuning van de lessen. Ook kunnen de scholen extra aandacht besteden aan kinderen die minder goed kunnen meekomen. Scholen kunnen daarvoor onder meer *Motorische Remedial Teaching* aanbieden. Voor de proceskwaliteit spelen daarnaast de voorwaarden waaronder het onderwijs wordt gegeven een belangrijke rol, zoals de deskundigheid van de leraar, de beschikbare accommodatie en de wijze waarop het onderwijsleerproces wordt vormgegeven. Hoewel dit van groot belang is, is het om praktische redenen niet goed mogelijk de feitelijke opbrengst van het vakonderwijs of productkwaliteit te onderzoeken. Dit vergt een veel uitvoerigere aanpak, waarbij bijvoorbeeld ook leerlingen en ouders naar hun mening wordt gevraagd. Tabel 5.1 geeft een overzicht van de thema's die die bij de verschillende responsegroepen zijn bevraagd. Voor een toelichting van de methode, zie paragraaf 1.3.

[16] Bij de eerdere nulmetingen (Reijgersberg et al., 2013, 2014) is uitgegaan van een definitie voor kwaliteit van lichamelijke opvoeding op basis van Stegeman et al. (2007). Hierin wordt gesteld dat lichamelijke opvoeding kwaliteit heeft, als deze beantwoordt aan de wensen en verwachtingen van leerlingen (gebruikerskwaliteit), de verwachtingen van de maatschappij (maatschappelijke kwaliteit) en als het op effectieve en efficiënte wijze (proceskwaliteit) voldoet aan de door de wetgever, c.q. experts neergelegde criteria (productkwaliteit). In dit geval de geldende kerndoelen en eindtermen voor lichamelijke opvoeding.

Tabel 5.1 Overzicht dataverzameling aanvullend aanbod voor LO en sport en bewegen

Thema	Schoolleiders vo	Sectieleiders vo	vso	pro
Jaarplanning	–	+	–	+
Doorgaande leerlijnen	–	+	–	+
Leerlingvolgsysteem	–	+	–	+
Motorische ondersteuning	–	–	–	+
Kwaliteit LO	+	+	+	+
Proceskwaliteit	–	+	–	+
Toekomstbeeld:				
– LO	+	+	+	+
– examenprogramma	+	+	+	–
– sportklassen	+	+	+	–
– overig sportaanbod	–	+	–	+
Belemmeringen voor uitbreiding	+	+	+	+

5.1 Planning, volgsystemen en MRT

Aan respondenten uit het praktijkonderwijs is gevraagd welke werkwijzen (methoden en systemen) door de docenten lichamelijke opvoeding op de schoollocatie worden gehanteerd.

Tabel 5.2 Jaarplanning en doorgaande leerlijn (in procenten)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
School heeft een vakwerkplan of jaarplanning voor LO	–	98	–	92
Op schoollocatie worden doorgaande leerlijnen voor LO gehanteerd	–	92	–	77
Vorderingen voor LO worden gevolgd middels een (digitaal) leerlingvolgsysteem	–	55	–	45

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Negen van de tien **praktijkscholen** (92%) heeft een jaarplanning of vakwerkplan voor lichamelijke opvoeding (zie tabel 5.2). Bij het reguliere onderwijs ligt dit percentage iets hoger. Op drie kwart van de praktijkscholen worden doorgaande leerlijnen voor het LO gehanteerd. In het reguliere onderwijs wordt dit significant vaker gedaan. De vorderingen voor lichamelijke opvoeding van leerlingen worden op 45 procent van de praktijkscholen op individueel niveau gevolgd via een (digitaal) leerlingvolgsysteem. Bij het reguliere onderwijs gebeurt dit iets vaker. In vergelijking met reguliere scholen is het *Motorische Remedial Teaching* (MRT) aanbod op praktijkscholen ruimer (zie tabel 5.3). Dit verschil is significant.

Tabel 5.3 Extra aanbod motorische- en talentontwikkeling (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Wordt er op het gebied van motorische ondersteuning buiten de reguliere lessen LO extra ondersteuning geboden aan leerlingen met achterstanden?	Nee	-	65	-	56
	Incidenteel (bijvoorbeeld in pauzes of na schooltijd)	-	19	-	10
	Structureel via ingeroosterde steunlessen LO	-	6	-	8
	Structureel via *Motorische Remedial Teaching* (MRT)	-	10	-	26

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

5.2 Werkwijze en gerealiseerde kwaliteit

Aan scholen is gevraagd om een cijfer te geven met betrekking tot de kwaliteit van LO. Daarover zijn de scholen in grote meerderheid positief. Meer dan de helft van de respondenten voor verschillende onderwijsvormen drukt zijn waardering uit met het cijfer 8 (zie tabel 5.4). Ongeveer een kwart van hen waardeert het vak met een 7. Zo'n vijftien procent beoordeelt de kwaliteit met een 9. De score van sectieleiders van het reguliere onderwijs wijkt significant af van het vso en schoolleiders van het reguliere onderwijs: zij geven vaker een zeven en minder vaak een negen. De gemiddelde cijfers voor de verschillende onderwijsvormen liggen dicht bij elkaar.

Tabel 5.4 Waardering voor de kwaliteit van LO op de middelbare school in een cijfer tussen 1-10 uitgedrukt (in procenten)

Cijfer gerealiseerde kwaliteit de kwaliteit van het vak lichamelijke opvoeding op de schoollocatie	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
4			1	1
5		1		4
7	24	36	27	23
8	61	56	55	61
9	15	7	16	10
10			1	1
Gemiddeld	7.9	7.7	7.9	7.7

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Vervolgens wordt verder ingezoomd op de waardering van verschillende aspecten van het LO (zie tabel 5.5). Het **pro** is minder tevreden over de lestijd LO per week dan het **vso** en schoolleiders van het reguliere onderwijs. Dit geldt voor de onderbouw, maar meer nog voor de bovenbouw. Een derde van de pro scholen vindt de lestijd in de bovenbouw onvoldoende of slecht. Opvallend is dat de mening van sectieleiders van het reguliere onderwijs en het pro dicht bij elkaar liggen.

Wat betreft de accommodaties voor LO liggen de meningen van de verschillende onderwijsvormen redelijk bij elkaar. Een ruime meerderheid beoordeelt de accommodaties als voldoende of goed. Ongeveer een op de zes scholen voor **vso** en **pro** vindt de accommodaties onvoldoende of slecht.

Het merendeel van de scholen vindt het beschikbare materiaal voor LO voldoende of goed. Schoolleiders van het reguliere onderwijs zijn hierover significant meer tevreden.

Het **vso** is het minst positief ten aanzien van het budget voor spel- en sportmateriaal. Een kwart van de schoolleiders bestempelt dit kwaliteitsaspect met neutraal en 15 procent met een onvoldoende. Het **pro** is iets positiever over het budget voor spel- en sportmateriaal.

Tabel 5.5 Oordeel ten aanzien van aspecten LO in het vso (in procenten)

		Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
De totale lestijd voor lichamelijke opvoeding per week in de onderbouw	Goed	51	26	33	35
	Voldoende	37	39	46	33
	Neutraal	5	13	6	11
	Onvoldoende/slecht	6	21	15	21
De totale lestijd voor lichamelijke opvoeding per week in de bovenbouw	Goed	32	13	21	12
	Voldoende	46	32	51	35
	Neutraal	10	21	15	19
	Onvoldoende/slecht	12	35	12	33
De accommodatie(s) voor lichamelijke opvoeding	Goed	50	35	39	46
	Voldoende	28	29	33	27
	Neutraal	9	15	12	10
	Onvoldoende/ Slecht	13	22	16	18
Het beschikbare materiaal voor lichamelijke opvoeding	Goed	52	39	40	45
	Voldoende	36	40	39	33
	Neutraal	8	12	14	13
	Onvoldoende/ Slecht	3	9	7	9
Het budget voor de aanschaf van sport– en spelmateriaal voor lichamelijke opvoeding	Goed	35	25	23	43
	Voldoende	41	38	35	30
	Neutraal	14	17	25	16
	Onvoldoende/ Slecht	9	20	16	11

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

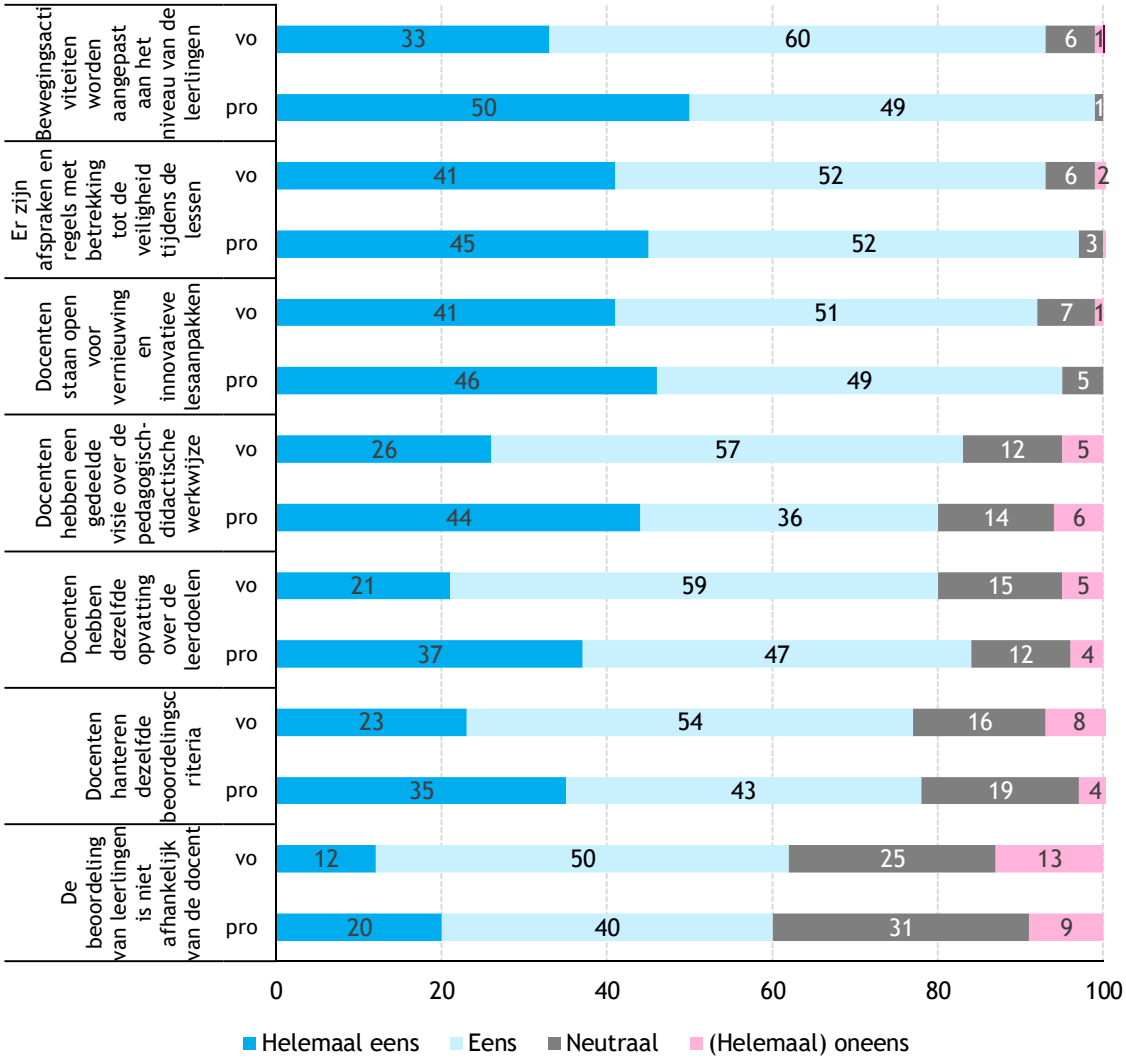
5.3 Indicaties van de proceskwaliteit lichamelijke opvoeding

Scholen van het **pro** zijn gevraagd naar kwaliteitsaspecten van de lessen lichamelijke opvoeding, zoals de omgang met beoordelingen, niveaudifferentiatie en verschil in visie op het vak lichamelijke opvoeding. De vragen zijn voorgelegd aan respondenten die gevraagd zijn een oordeel te geven over de gerealiseerde kwaliteit voor de gehele vaksectie. Bij de interpretatie van deze resultaten moet er rekening mee worden gehouden dat binnen de vaksectie lichamelijke opvoeding mogelijk onderlinge beoordelingsverschillen voorkomen.

Respondenten van **pro** scholen beoordelen de aanpak van de meeste proceskwaliteitsaspecten hoog (figuur 5.1). Meer dan 90 procent is het (helemaal) eens met de stelling dat bewegingsactiviteiten worden aangepast aan het niveau van de leerlingen (niveaudifferentiatie) en dat er regels en afspraken zijn met betrekking tot de veiligheid bij de lessen. In iets mindere mate wordt aangegeven dat docenten dezelfde opvatting hebben over leerdoelen en een gedeelde visie hebben over de werkwijze. Negen van de tien respondenten meent ook dat er veel ruimte is voor eigen invulling van de lessen en dat docenten open staan voor vernieuwing. Het minst gesteund wordt de stelling dat beoordelingen van de leerlingen onafhankelijk zijn van de docent.

De verschillen met de oordelen van scholen in het reguliere onderwijs zijn over het algemeen klein. Op enkele punten oordelen respondenten van **pro** scholen wel significant positiever over de stellingen aangaande de proceskwaliteit. Zij zijn het er relatief meer helemaal mee eens dat bewegingsactiviteiten worden aangepast aan het niveau van de leerling, dat er ruimte is voor eigen invulling van de lessen, dat opvattingen over leerdoelen en de visie over de pedagogisch-didactische werkwijze worden gedeeld, dat beoordelingscriteria worden gedeeld en de beoordeling onafhankelijk is van de docent.

Figuur 5.1 Oordeel over aspecten van proceskwaliteit in het pro en sectieleiders vo (in procenten)

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

5.4 Toekomstbeeld voor lichamelijke opvoeding en het sportaanbod op vso- en praktijkscholen

Om de toekomstvisie van scholen van de verschillende onderwijsvormen in kaart te brengen, hebben respondenten hierover vragen beantwoord op het gebied van lichamelijke opvoeding, examenprogramma's, sportklassen en het sportaanbod. Ook de eventuele belemmeringen die zij ervaren voor de uitbreiding van lichamelijke opvoeding komen aan bod.

Lichamelijke opvoeding

De helft van de scholen van het **vso** en twee op de vijf scholen van het **pro** geeft aan meer lessen lichamelijke opvoeding te willen geven (tabel 5.6). Dit wordt nog iets meer wenselijk geacht door

sectieleiders bij reguliere vo scholen. Schoolleiders van het reguliere onderwijs geven juist significant minder vaak aan meer lessen lichamelijke opvoeding te willen.
Het pro geeft significant vaker aan iets anders te willen veranderen dan het aantal lessen. Er wordt daarbij herhaaldelijk genoemd dat er wensen zijn om het sportaanbod te verbreden (zowel onder als buiten schooltijd) en dat de sportaccommodaties kunnen worden verbeterd.

Een derde van de scholen van het **vso** geeft aan niets te willen veranderen aan lichamelijke opvoeding op hun school. Dat is significant hoger dan het **pro** en sectieleiders van het reguliere onderwijs. Schoolleiders van het reguliere onderwijs wijken op dit aspect weer significant af van de andere onderwijsvormen met 60 procent dat niets zou willen veranderen.

Tabel 5.6 Mate waarin scholen iets willen veranderen aan lichamelijke opvoeding (in procenten)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Meer lessen	28	68	52	41
Minder lessen	2	0	0	0
Iets anders veranderen	11	12	13	43
Niets veranderen	59*	19	35	16

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Belemmeringen voor uitbreiding van lichamelijke opvoeding

De verschillende onderwijsvormen zien primair financiële belemmeringen, dit wordt steeds door een meerderheid van de respondenten genoemd (tabel 5.7). Verder geven nogal wat scholen van de verschillende onderwijsvormen aan dat er een gebrek is aan beschikbare accommodaties. Deze belemmering wordt door sectieleiders van het reguliere onderwijs significant vaker ervaren dan bij het **vso** en **praktijkonderwijs**. Over het geheel genomen zien scholen voor vso het vaakst geen enkele belemmering voor een uitbreiding.

Scholen van het **pro** ervaren significant vaker dat er weinig ondersteuning is vanuit het bestuur van de school vergeleken met het **vso** en schoolleiders van het reguliere onderwijs. Bij sectieleiders van reguliere onderwijs blijkt deze belemmering nog dominanter te worden ervaren.
Scholen van het pro ervaren significant vaker dat dat er weinig belangstelling is bij ouders en bij leerlingen dan scholen van het vso en het reguliere onderwijs.

Tabel 5.7 Ervaren belemmeringen of beperkingen voor uitbreiding van lichamelijke opvoeding (in procenten) (meerdere antwoorden mogelijk)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Onvoldoende financiële middelen (zaalhuur, bevoegd personeel, etc.)	60	64	54	62
Onvoldoende accommodatie ter beschikking	43	58	38	51
Weinig ondersteuning vanuit het schoolbestuur/directie	4	45	8	25
Weinig belangstelling bij ouders	8	5	9	17
Weinig belangstelling bij leerlingen	10	6	4	13
Weinig belangstelling bij docenten van andere vakken	10	23	4	13
Onvoldoende draagvlak binnen de vaksectie lichamelijke opvoeding	3	3	0	1
Anders	14	11	17	15
Geen belemmeringen of beperkingen	17	5	22	15

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Aanvullend aanbod

Het merendeel van zowel het **pro** als sectieleiders van het reguliere onderwijs wil iets veranderen aan het sportaanbod onder of buiten schooltijd (zie tabel 5.8). Scholen van het pro geven daarbij aan vooral te streven naar een breder buitenschools sportaanbod en meer samenwerking met sportverenigingen.

Tabel 5.8 Mate waarin scholen iets willen veranderen aan het sportaanbod onder of buiten schooltijd (in procenten)

	Schoolleiders vo (n=386)	Sectieleiders vo (n=445)	vso (n=90)	pro (n=92)
Ja	–	58	–	61
Nee	–	42	–	39

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

6. Beschouwing en conclusie

In de voorgaande hoofdstukken hebben we de stand van zaken van het bewegingsonderwijs op een aantal punten beschreven in het speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Het betreft onderwijsvormen voor kinderen en jongeren met bijzondere kenmerken, zoals een handicap, gedrags- of leerproblemen. In dit afrondende hoofdstuk van deze nulmeting nemen we de resultaten van het onderzoek nog eens per onderwijsvorm in beschouwing, formuleren we conclusies en schetsen ter afronding een perspectief.

6.1 Belangrijkste bevindingen

Speciaal Basisonderwijs

Het speciaal basisonderwijs richt zich op moeilijk lerende kinderen. In 2014 betrof het zo'n 37.000 kinderen, ruim twee procent van het totaal aantal leerlingen in het primair onderwijs. Scholen voor het speciaal basisonderwijs zijn veelal niet bijzonder groot, de 73 onderzochte scholen in deze nulmeting hebben gemiddeld 170 leerlingen (reguliere basisscholen gemiddeld ongeveer 250). Toch is de formatie van het onderwijzend personeel bijna de helft groter dan bij reguliere scholen.
Net als in het regulier primair onderwijs staat ook bij het sbao bewegingsonderwijs als verplicht vak op het lesrooster. Ook wijken de kerndoelen voor dit schoolvak daarvan niet af. Bij scholen voor sbao krijgen leerlingen in groep 1-2 gemiddeld ruim 2,5 uur per week bewegingsonderwijs. Dat is ruim een half uur per week minder dan op reguliere basisscholen. In de groepen 3-8 is de lestijd in vergelijking juist iets ruimer: 2,1 lesuur per week wat overeenkomt met ongeveer 90 minuten per week. De ingeroosterde lestijd is met 50 minuten gemiddeld genomen echter tien minuten korter dan bij reguliere basisscholen. Effectief blijven daar zo'n 45 minuten van over. Toch vindt ruim drie kwart van de sbao scholen de effectieve lestijd voldoende. In tabel 6.1 is de lesomvang per week bij de verschillende vormen van primair en voortgezet onderwijs weergegeven. Deze lesomvang wordt als een belangrijke kernindicator voor het beleid beschouwd (Tiessen-Raaphorst et al., 2015).

Kernindicator lestijd LO per week

Tabel 6.1 Gemiddelde lestijd LO/bewegingsonderwijs per week in minuten (speciaal) basisonderwijs, speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

	Gemiddeld ingeroosterd lestijd LO/ Bewegingsonderwijs per week in minuten	
	groep 1-2	groep 3-8
Regulier primair onderwijs	144	87
Speciaal basisonderwijs	120	90
Speciaal onderwijs po	74	92
	leerjaar 1	vierde leerjaar
Regulier voortgezet onderwijs	150	97
Speciaal voortgezet onderwijs	125	110
Praktijkonderwijs	132	93

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013 – Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – Nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

De extra tijd die bij het sbao met omkleden en aan-/afreizen naar een gymaccommodatie is gemoeid, bedraagt gemiddeld ruim een kwartier. Dat is minder dan bij reguliere po scholen. Dit kan worden verklaard uit het feit dat de sbao scholen verhoudingsgewijs vaker een gymzaal gebruiken op hun eigen terrein (ruim 70 procent). Twee van de vijf sbao scholen hebben ook een sportveld op hun eigen locatie. Bij ruim de helft van de sbao scholen worden alle lessen bewegingsonderwijs gegeven door een vakleerkracht lichamelijke opvoeding. Dat is twee keer zo veel dan op reguliere basisscholen. Ook is de functieomvang van de vakleerkrachten in het sbao veelal groter.
Ruim de helft van de sbao scholen werkt met een leerlingvolgsysteem voor bewegingsonderwijs en het structureel aanbieden van motorische *remedial teaching* gebeurt aanzienlijk meer (59%) dan bij reguliere basisscholen (20%).

De aanwezige middelen voor het bewegingsonderwijs (zoals de beschikbare accommodatie, het beschikbare materiaal en het beschikbare budget voor materiaal) beoordelen de betrokken schoolleiders van sbao scholen op veel punten relatief vaker als goed of voldoende dan reguliere po scholen. Ook de stellingen over de wijze waarop het bewegingsonderwijs wordt gegeven, beoordelen de betrokken schoolleiders van sbao scholen op veel punten positiever dan reguliere po scholen, onder meer de mate waarin bewegingsactiviteiten worden aangepast aan het niveau van de kinderen, het adequaat om kunnen gaan met gedragsproblemen in de gymles, het hanteren van doorgaande leerlijnen voor bewegingsonderwijs, het hanteren van regels voor de veiligheid bij de les en het bieden van een veilige sport- en beweegomgeving op school.
Twee op de vijf scholen in het sbao biedt naast LO schoolzwemmen aan en een kwart heeft een aanbod van sportieve pauzeactiviteiten. Zo'n één op de drie scholen in het sbao organiseert buiten schooltijd niets aan sport- en beweegactiviteiten, ondanks het feit dat bij circa 30 procent van de scholen een buurtsportcoach betrokken is. Dat kan als achtergrond hebben dat een flink deel van de leerlingen niet in de nabijheid van de school woont en direct na afronding van de lessen vertrekt.

Vanuit de schoolleiding in het sbao bestaat relatief veel waardering voor het vak LO. Het gemiddelde cijfer komt uit op een 8 (op een schaal van 1 tot 10). De kwaliteit van de lesgevers vindt drie kwart goed (bij reguliere po scholen 45%). Drie kwart van de schoolleiders acht desondanks veranderingen in het bewegingsonderwijs wenselijk. Aan uitbreiding van het aantal lessen per week wordt door vier van de vijf schoolleiders het meest belang geacht, evenals aan de inzet van vakleerkrachten. De lestijd per les zou volgens de helft van hen moeten worden verruimd.

Al met al kan worden geconcludeerd dat de organisatie van het bewegingsonderwijs in het sbao op veel punten positief afsteekt tegen die in het reguliere primair onderwijs. Dat betreft bijvoorbeeld de inzet van vakleerkrachten, de beschikbaarheid van nabije accommodatie en voldoende materialen. De iets gunstiger voorwaarden vertalen zich ook in de gerealiseerde aanpak die op veel punten iets positiever wordt beoordeeld. Door die voorwaarden is het mogelijk dat bij een relatief moeilijker lerende groep kinderen de kerndoelen voor het bewegingsonderwijs in voldoende mate worden gerealiseerd. Hierover geeft dit onderzoek echter geen uitsluitsel. Op enkele punten is – ook in vergelijking met reguliere basisscholen – nog verbetering mogelijk. Dit betreft de hoeveelheid effectieve lestijd per week, vooral voor groep 1-2. Een meerderheid van de schoolleiders acht dit ook wenselijk. Ook in het buitenschools aanbod is nog winst te boeken.

Speciaal Onderwijs

Scholen voor speciaal onderwijs kennen leerlingen met beperkingen van verschillende aard, zoals een handicap of gedragsproblemen. Al naar gelang hun beperking, worden de leerlingen toebedeeld aan

onderscheiden clusters die een eigen programma volgen. In totaal betrof het in 2014 bijna 32.000 kinderen, waarvan het grootste aantal naar scholen voor cluster 4 (13.000 - kinderen met gedragsproblemen en stoornissen) en voor cluster 3 ging (11.700 - gehandicapte en chronisch zieke kinderen). De 47 scholen voor speciaal onderwijs (po) die aan dit onderzoek meewerkten zijn vooral scholen voor cluster 3 en cluster 4. Zij hebben gemiddeld genomen nog iets minder leerlingen dan sbao scholen en een groter aantal leerkrachten.

Voor het speciaal onderwijs zijn de kerndoelen voor bewegingsonderwijs iets anders geformuleerd dan voor het reguliere primair onderwijs. Er is meer nadruk op participatie bij sportieve activiteiten dan op het aanleren van sportvaardigheden. Speciaal onderwijs is minder gericht op het behalen van een bepaald eindniveau en meer op het verder ontwikkelen van wat de leerling aanspreekt. Het vakonderwijs moet ook bijdragen aan leergebiedoverstijgende doelen zoals sociaal-emotionele ontwikkeling en praktische zelfredzaamheid. De bekostigingsregelingen voor het speciaal onderwijs zijn zo ingericht dat wekelijks drie lesuren bewegingsonderwijs kunnen worden gegeven.

Op veel punten is de stand van zaken in het speciaal onderwijs vergelijkbaar met die in het sbao. Ook in het speciaal onderwijs is het aantal lesuren voor groep 1-2 minder dan in het regulier onderwijs en is het aantal lesuren voor de groepen 3-8 ongeveer vergelijkbaar. De ingeroosterde lestijd per week in groep 1-2 is op scholen voor speciaal onderwijs in 2013 met gemiddeld 73 minuten voor groep 1-2 echter aanzienlijk minder. Voor de groepen 3-8 komt deze lestijd met gemiddeld 92 minuten ook lager uit. De gemiddeld per uur ingeroosterde lestijd is 48 minuten, waarvan iets meer dan 40 minuten effectieve lestijd overblijft. Scholen geven merendeels aan vaak of altijd meer tijd dan ingeroosterd nodig te hebben, bijvoorbeeld voor omkleden. Bij 80 procent daarvan kost dit tenminste 20 minuten extra. Het gaat voornamelijk om omkleedtijd, want de gymzaal waar de lessen zich afspelen staat in veel gevallen op het terrein van de school. Een op de drie scholen is niet tevreden over het aantal lessen bewegingsonderwijs per week, een kwart niet over de effectieve lestijd.

Naast het bewegingsonderwijs worden in het speciaal onderwijs iets vaker schoolzwemmen en sportieve pauzeactiviteiten aangeboden dan bij het sbao.

De tevredenheid over de voorzieningen is bij scholen voor speciaal onderwijs relatief groot. Ruim een op de vijf scholen vindt echter de hoeveelheid beschikbare accommodatie onvoldoende of slecht.
De lessen worden op vier van de vijf scholen alleen door vakleerkrachten gegeven. Gemiddeld is bij scholen voor speciaal onderwijs 0,9 fte vakleerkracht aangesteld. Het gebruik van een leerlingvolgsysteem komt meer voor bij het speciaal onderwijs (68%), maar er is iets minder vaak een structureel MRT-aanbod (43%) dan bij het sbao (tabel 6.2).

Wat het oordeel over de gevolgde werkwijze betreft, zijn de uitkomsten vergelijkbaar positief als bij het sbao. Dit resulteert in een totaaloordeel van 7,9 voor de kwaliteit van het gerealiseerde bewegingsonderwijs. Vier van de vijf ondervraagde schoolleiders wil nog wel iets veranderen aan het bewegingsonderwijs en denkt dan vooral aan verruiming van het aantal lessen per week en van de lestijd per les. Meer dan andere po scholen zien scholen voor speciaal onderwijs een tekort aan financiële middelen als belangrijkste belemmering om een extra les gym per week aan te bieden. Dit wordt door bijna 85 procent genoemd.

Indicatoren overig activiteitenaanbod sport en bewegen

Tabel 6.2 Ander aanbod onder schooltijd van sport- en beweegactiviteiten en betrokkenheid van vakleerkrachten en buurtsportcoaches bij het aanbod op scholen (in procenten)

	Regulier po	sbao	so	Regulier vo	vso	pro
Structureel aanbod MRT	20	59	43	10	–	26
Ander aanbod sport- en beweegactiviteiten onder	57	64	79	51	24	78
schooltijd, waarvan schoolzwemmen	34	39	44	–	–	–
Lessen LO geheel gegeven door vakleerkrachten	21	51	80	100	100	100
Actieve betrokkenheid buurtsportcoaches	42	33	32	45	65	49

Bron: Nulmeting bewegingsonderwijs basisonderwijs, Mulier Instituut, 2013 – Nulmeting bewegingsonderwijs vo Mulier Instituut, 2014 – Nulmeting bewegingsonderwijs pro Mulier Instituut, 2015

Voortgezet speciaal onderwijs

Vergelijkbaar met scholen voor speciaal onderwijs in het po richten scholen voortgezet speciaal onderwijs zich op jongeren met een beperking. Ook de indeling in vier clusters wordt hier aangehouden. Het vso kende in 2014 ruim 39.000 leerlingen, waarvan bijna 15.000 in cluster 3 en 22.000 in cluster 4. Er is de laatste jaren een groeiende toestroom van leerlingen naar het vso. Scholen voor vso zijn over het algemeen niet erg groot, de 90 scholen in ons onderzoek hadden gemiddeld 214 leerlingen. We baseren ons hier op de informatie van de schoolleiders.

Het vak lichamelijke opvoeding is in het voortgezet speciaal onderwijs verplicht. Zoals in het speciaal onderwijs po zijn de kerndoelen enigszins afwijkend en meer gericht op leergebiedoverstijgende ontwikkeling. Voor het vso zijn dezelfde regelingen van kracht als voor het reguliere vo.
De hoeveelheid gerealiseerde lesuren LO op de onderzochte scholen is het grootst voor het eerste leerjaar: gemiddeld 2,6 uur. In de latere leerjaren is dit kleiner en schommelt dit rond 2,2 uur. Per les is gemiddeld 50 minuten ingeroosterd, wat voor leerjaar 1 neerkomt op circa 125 minuten LO per week en in leerjaar 6 op ongeveer 99 minuten per week. Dat is niet veel meer of minder dan in het reguliere voortgezet onderwijs.

Gemiddeld beschikken vso scholen over 3,8 fte vakleerkracht voor de lessen LO. Dat is meer dan in het reguliere vo (3,3 fte). Bijna alle scholen in het voortgezet onderwijs maken structureel gebruik van de hiervoor bestemde gymzalen, echter scholen in het vso hebben minder accommodaties (gymzalen, sportvelden) in eigen beheer. Dat verklaart wellicht dat ruim een kwart van de schoolleiding geen positief oordeel geeft ten aanzien van de accommodatie. Ook zijn scholen van het vso in vergelijking met het reguliere vo relatief minder tevreden over het budget dat voor spel- en sportmateriaal beschikbaar is. Om lichamelijke opvoeding voor dit type leerlingen mogelijk te maken, zijn soms aangepaste voorzieningen of materialen vereist. De vso scholen zijn bovendien doorgaans kleiner in omvang en daardoor minder kapitaalkrachtig.

De vso scholen realiseren in vergelijking met reguliere vo scholen minder extra aanbod bewegen en sport. Een klein deel van de scholen kent wel een sportklas, maar een examenprogramma zoals LO2 of SBM wordt op de onderzochte vso scholen relatief weinig aangeboden. Als vso-scholen dit aanbieden, is het vooral vanwege de betekenis voor gezondheidsbevordering en voor het schoolklimaat.

Over het algemeen bestaat over het vak lichamelijke opvoeding tevredenheid. De schoolleiding binnen het vso waardeert het vak LO met een gemiddelde van een 7,9. Dat komt nagenoeg overeen met de waardering die binnen het reguliere vo aan LO wordt gegeven. Een derde van de vso scholen wil niets veranderen aan het lesaanbod LO, maar de helft zou graag een verruiming van de lessen zien.

Praktijkonderwijs

Het praktijkonderwijs richt zich op leerlingen vanaf 12 jaar die naar verwachting niet over de capaciteiten beschikken om een vmbo-diploma te kunnen halen. Het aantal leerlingen in het pro is de afgelopen jaren toegenomen tot 28.620 in 2013. De 92 onderzochte scholen voor pro zijn over het algemeen niet echt groot, met gemiddeld 380 leerlingen.

Net als in andere vormen van voortgezet onderwijs maakt lichamelijke opvoeding deel uit van het verplichte programma. Omdat de kerndoelen voor deze leerlingen hoog gegrepen zijn, is ervoor gekozen om ze aan te passen op de hoofddoelen van het praktijkonderwijs: ‘zelfstandig leren wonen’ en ‘werken en meedoen’. De ondervraagde scholen leggen in hun aanbod het accent op de leerdoelen ‘leren omgaan met verschillen’ en ‘kennismaken met de bewegingscultuur’.

In het eerste leerjaar wordt veelal drie uur LO gegeven, waarbij per lesuur gemiddeld 49 minuten lestijd is ingeroosterd. Wekelijks levert dit gemiddeld 132 minuten lestijd op. In de daaropvolgende jaren loopt de wekelijkse onderwijstijd LO geleidelijk terug tot 93 minuten in het vierde leerjaar. In de afgelopen vijf jaar is de lestijd in de onderbouw volgens een kwart van de ondervraagde scholen afgenomen, dat is meer dan in het vmbo. Vooral in de bovenbouw wordt de hoeveelheid lestijd door de pro scholen minder gunstig beoordeeld dan door scholen voor speciaal of regulier onderwijs. Een derde van de pro scholen vindt die onvoldoende of slecht.

Wat de voorzieningen voor het geven van lichamelijke opvoeding betreft, is de situatie als volgt: bij scholen voor praktijkonderwijs is gemiddeld 1,4 fte vakleerkracht beschikbaar, hetgeen duidelijk minder is dan in het speciaal onderwijs en regulier onderwijs. De overige voorzieningen, zoals de beschikbare accommodatie, de materialen en het budget daarvoor, beoordeelt drie kwart van de scholen ten minste als voldoende. Bij tien tot twintig procent is de score echter onvoldoende of slecht.
De kwaliteit van de gerealiseerde lichamelijke opvoeding wordt met een 7,7 beoordeeld. De pro scholen hebben iets minder vaak dan reguliere scholen een jaarplan en werken minder met doorlopende leerlijnen. Het aanbod aan structurele MRT is echter duidelijk hoger. In hun procesaanpak scoren de scholen voor praktijkonderwijs op veel punten hoog, vooral wat betreft het aanpassen van de les aan de mogelijkheden van leerlingen en het hanteren van regels voor veiligheid.
Scholen voor praktijkonderwijs bieden naast de gymlessen relatief vaak schoolsport- en naschoolse sportactiviteiten aan. De pro scholen zijn iets beter bekend met de Sportimpuls, maar minder goed dan reguliere scholen met de gezonde school.

Negen van de tien scholen willen in de toekomst iets aan het aanbod op het vakgebied veranderen en wensen dan vooral meer lessen, meer accommodatieruimte en een betere samenwerking met

buitenschoolse instanties. Een ruime meerderheid van de pro scholen wil ook het buitenschools aanbod vergroten.

6.2 Perspectief: aanknopingspunten voor beleid en onderzoek

Aandachtspunten voor het beleid

Het beeld dat door het uitgevoerde onderzoek is ontstaan van het bewegingsonderwijs in het speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs is op veel punten behoorlijk positief. De inzet op de scholen voor het vak in termen van ingeroosterde lestijd, van vakleerkrachten en geschikte accommodatie is stevig. Ook zijn de respondenten in grote meerderheid zeer tevreden over de kwaliteit van het gerealiseerde onderwijs. Dat zou mede door de inzet van vakleerkrachten kunnen zijn beïnvloed, want in eerder onderzoek bleek het kwaliteitsoordeel duidelijk hoger wanneer vooral vakleerkrachten de lessen geven (Lucassen et al., 2012; Reijgersberg et al., 2013).

In het bewegingsonderwijs aan de leerlingen in deze scholen ligt meer de nadruk op deelnemen dan op het aanleren en ontwikkelen van bewegingsvaardigheden. Speciaal onderwijs is gebaseerd op wat de leerling kan en wat verder kan worden ontwikkeld en minder op het bereiken van een bepaald eindniveau. De werkwijze is hierop afgestemd. In vergelijking met het reguliere (basis)onderwijs worden de bewegingsactiviteiten meer structureel aan het niveau van kinderen aangepast. Ook in het kunnen omgaan met gedragsproblemen blinken de docenten in het speciaal onderwijs uit. Hetzelfde geldt voor het hanteren van regels en maken van afspraken over de veiligheid tijdens de les.

Op deze punten kunnen docenten van het reguliere basisonderwijs iets leren van hun collega's uit het speciaal onderwijs. Dit wordt des te interessanter nu de Wet Passend Onderwijs daadwerkelijk gaat leiden tot het herplaatsen van leerlingen 'met een rugzakje'. Anders bestaat de kans dat een deel van deze leerlingen noodgedwongen op de bank mag blijven zitten omdat de leerkracht er geen raad mee weet (Van Amsterdam, 2014).

Uit de resultaten komen nog enkele andere aandachtspunten naar voren. Zo ligt de wekelijks ingeroosterde lestijd bij groep 1 en 2 in het speciaal onderwijs gemiddeld duidelijk lager dan in het overige po. Ook bij de groepen 3-8 komt deze lager uit. Daar komt bij dat van die lestijd nog een flink deel niet effectief is en aan omkleden e.d wordt besteed. De gerealiseerde wekelijks ingeroosterde tijd is aanzienlijk minder dan de 135 minuten waar de overheid in haar bekostigingsregelingen rekening mee houdt.
Bij alle onderzochte schooltypen zou een meerderheid van de respondenten nog iets aan het lesaanbod bewegingsonderwijs willen veranderen en wel met name een uitbreiding van het aantal lesuren per week. Tekort aan financiële ruimte en aan geschikte accommodatie worden het meest als belemmeringen hiervoor ervaren.

Terwijl in het praktijkonderwijs relatief veel sportieve pauzeactiviteiten worden ontplooid, gebeurt dit veel minder in het vso. Ook het naschoolse aanbod bij vso scholen is relatief beperkt. Tijdens pauzes en na school zou dan ook meer aandacht kunnen worden besteed aan sport en bewegen op het vso. De in vrijwel alle gemeenten actieve buurtsportcoaches zouden hierbij een stimulerende rol kunnen spelen. In het speciaal (basis)onderwijs zijn die nu bij ongeveer een op de drie scholen actief, in het vso en praktijkonderwijs is dat bij een kwart van de scholen maandelijks of vaker het geval.

De aandacht voor specifieke doelgroepen in het landelijke sportstimuleringsbeleid lijkt te zijn verminderd. Streven is naar een meer inclusieve inrichting van het algemene aanbod. Daardoor kan er minder aandacht zijn voor specifieke projecten voor mensen met een beperking. Wanneer wordt gekozen voor een generieke aanpak worden daarmee de risicogroepen mogelijk niet daadwerkelijk bereikt. Wel is in het programma Grenzeloos actief een van de doelstellingen om Sportimpulsprojecten toegankelijker te maken voor mensen met een beperking. Dan zullen projecten juist op maat moeten worden gesneden voor de verschillende types onderwijs.

Aandachtspunten voor vervolgonderzoek

Het onderzoek geeft vooral zicht op de bij de scholen aanwezige voorwaarden en de gepleegde inspanningen voor bewegingsonderwijs, minder op hoe de lesinhoud er feitelijk uitziet, in welke mate alle leerlingen participeren en wat daadwerkelijk bij de leerlingen wordt bereikt. Op deze punten is aanvullend onderzoek op enige schaal wenselijk. Mogelijk biedt de peiling bewegingsonderwijs die eind 2016 wordt uitgevoerd in opdracht van de Inspectie van het Onderwijs hier al enig aanvullend inzicht in.

Voor het vormgeven van vervolgpeilingen naar de stand van zaken levert dit onderzoek ook enkele duidelijke aanwijzingen op. Door het combineren van resultaten van verschillende peilingen is voor deze peiling een beeld verkregen van een aantal aspecten van het bewegingsonderwijs bij scholen voor speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. We hebben de resultaten op veel punten kunnen vergelijken met die van reguliere scholen voor po en vo. Er is daarbij gebruik gemaakt van steekproeven van een redelijke omvang die vervolgens zijn gewogen. Het goed selecteren en vergelijkbaar maken van de data uit verschillende steekproeven blijkt echter een intensief proces. In de toekomst zou het afzonderlijk peilen van deze specifieke schooltypen dan ook de voorkeur verdienen.

Verder zijn enkele duidelijke beperkingen aan het gerapporteerde onderzoek te melden. De vragenlijsten zijn voorgelegd aan verschillende respondenten (schoolleiders/directeuren, sectieleiders LO) en deels op hun positie toegespitst. Het verzamelen van gegevens met een vragenlijst bij een type respondent per school geeft de feitelijke situatie vanuit diens perspectief weer. Een ander type respondenten heeft daarvan wellicht een ander beeld. Het is daarom van belang bij een vervolgpeiling een eenduidige selectie te maken voor een bepaald type respondenten.
Bovendien zijn niet alle onderwerpen bij elk type scholen bevraagd. Dit maakt het soms lastig de verschillende schooltypen met elkaar te vergelijken. Bij een vervolgpeiling zal door een overeenkomstige vraagstelling nadrukkelijker vergelijkbaarheid op alle belangrijke aspecten moeten worden nagestreefd.

Bij deze peiling zijn veel gegevens verzameld. Het is wenselijk dat nader wordt bepaald welke daarvan als (kern)indicatoren moeten worden beschouwd en dus met voorrang bij een vervolgpeiling in beeld moeten worden gebracht.

Literatuur

Amsterdam, N. van (2014). *Abnormal bodies. Gender dis/ability and health in sport, physical education and beyond.* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Bax, H. (2010). *De samenleving over de kwaliteit van bewegen en sport op school.* Zeist: Jan Luiting Fonds.

Brouwer, B. & Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO) (2003). *Bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs. Voorstellen voor een programma bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs.* Enschede: SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling).

Brouwer, B., Aldershof, A., Bax, H., Berkel, M. van, Dokkum, G. van, Mulder, M. & Nienhuis, J. (2011). Human movement and sports in 2028. *Een blik in de toekomst van lichamelijke opvoeding/ bewegingsonderwijs en sport op school.* Enschede: SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling).

Brouwer, B., Van Berkel, M., Van Mossel, G., & Swinkels, E. (2015). *Bewegingsonderwijs en sport: vakspecifieke trendanalyse 2015.* Enschede: SLO.

CBS. (2015a). *Jeugdmonitor deelname praktijkonderwijs.* http://jeugdmonitor.cbs.nl/nl-nl/indicatoren/onderwijs/deelname-praktijkonderwijs/

CBS. (2015b). *Jeugdmonitor indicatoren onderwijs.* http://jeugdmonitor.cbs.nl/nl-nl/indicatoren/onderwijs/

Cevaal, A., Lindert, C. van & Romijn, D. (2012). *Special Heroes bezien vanuit sportaanbieders.* Utrecht: Mulier Instituut.

Donner, J. P. H. (2006). *Kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs*: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Dool, R. van den, Lindert, C. van, Smits, F. & Breedveld, K. (2013).
Monitor Special Heroes in cluster 3. Eindsituatie van deelnemende cluster 3-scholen en hun leerlingen. Utrecht: Mulier Instituut.

Dopheide, M. (2015). *Wet Passend Onderwijs in het bewegingsonderwijs.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Lindert, C. van, Jong, M. de & Dool, R. van den (2008). *(On)beperkt sportief. Monitor sportdeelname van mensen met een handicap 2008.* Nieuwegein/'s-Hertogenbosch: Arko Sports Media/W.J.H. Mulier Instituut.

Lindert, C. van & Dool, R. van den (2011). *Monitor Special Heroes in cluster 3. Startsituatie van deelnemende cluster 3-scholen en hun leerlingen.* 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

Lucassen, J., Wisse, E., Smits, F., Beth, J., & Van der Werff, H. (2011). *Sport, Bewegen en Onderwijs: kansen voor de toekomst. Brede Analyse 2010*. 's-Hertogenbosch: WJH Mulier Instituut.

Lucassen, J.M.H., Reijgersberg, N. & Werff, H. van der (2012). *Evaluatie leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via Pabo. Onderzoek onder pabo-opleidingen, scholen voor primair onderwijs en pabo-alumni*. Utrecht: Mulier Instituut.

Lucassen, J. M. H. (2014). *Kennisagenda goed leren bewegen 2015-2020. Naar een betere kennisbasis voor professionals die zich op en rond scholen bezighouden met goed leren bewegen*. Zeist: Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding (KVLO).

Heijden, A. von, Dool, R. van den, Lindert, C. van & Breedveld, K. (2013). *(On)beperkt sportief 2013. Monitor sport- en beweegdeelname van mensen met een handicap*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.

Hilvoorde, I. van & Kleinpaste, J. (2014). *Van tikken naar taggen. Digitalisering van bewegingsonderwijs en sport*. Deventer: ...daM uitgeverij.

Missie & Visie praktijkonderwijs 2010-2015. (2010). from http://www.actisadvies.nl/files/media/Advies/MissieenVsiePrO2010_2015.pdf

Putten, H. van der, Oostrom, H. van & Faber, J. (2012). *Onderwijsagenda sport, bewegen en een gezonde leefstijl in en rondom de school*. Woerden: PO Raad/VO Raad/MBO Raad.

Reijgersberg, N., Lucassen, J.M.H. & Pulles, I. (2013). *Monitor onderwijsagenda sport, bewegen en gezonde leefstijl*. Utrecht: Mulier Instituut.

Reijgersberg, N., Werff, H. van der & Lucassen, J.M.H. (2013). *Nulmeting bewegingsonderwijs. Onderzoek naar de organisatie van het bewegingsonderwijs in het primair onderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut.

Reijgersberg, N., Lucassen, J.M.H., Beth, J.O. & Werff, H. van der (2014). *Nulmeting lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs. Onderzoek naar de organisatie van lichamelijke opvoeding en sport in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut.

Rijksoverheid (2015). *Passend onderwijs*. from https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/vraag-en-antwoord/wanneer-krijgt-mijn-kind-praktijkonderwijs

Rijksoverheid (2016). *Organisatie van het speciaal onderwijs*. from https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/inhoud/speciaal-onderwijs

Schade, R. (2003). *Bewegingsonderwijs in het Praktijkonderwijs: Voorstellen voor een programma bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO.

Scholten, V. (2015). *Bewegingsonderwijs op praktijkscholen. Een onderzoek naar de organisatie van bewegingsonderwijs op praktijkscholen en de ervaring van betrokkenen (stagerapport)*. Utrecht/Wageningen: Mulier Instituut/Wageningen Universiteit.

Ten Brinke, G., Brouwer, B., Houthoff, D., Massink, M., Mooij, C., Van Mossel, G., et al. (2007). *Concretisering van de kerndoelen Bewegen en Sport: Kerndoelen voor de onderbouw vo*. Enschede: SLO.

Tiessen-Raaphorst, A. & Haan, J. de (2012). *Versterking data-infrastructuur sport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Tiessen-Raaphorst, A. (2015). *Rapportage sport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Uitstroom van praktijkonderwijs naar de arbeidsmarkt. (2015). http://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/voortgezet-onderwijs/aansluiting-vo-arbeidsmarkt/praktijkonderwijs

Bijlage I Methodische verantwoording

De benodigde gegevens zijn verzameld door een online vragenlijst voor te leggen aan schoolleiders/directeuren van scholen in het speciaal basisonderwijs, het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Het is mogelijk dat enkele schooldirecteuren de vragenlijst hebben laten invullen door een groepsleerkracht of vakleerkracht die zich binnen de school met deze thematiek bezighoudt.

In het voortgezet (speciaal) onderwijs zijn zowel directeuren als sectieleiders LO bevraagd. De vragenlijsten bestonden voornamelijk uit gesloten vragen en enkele open vragen. Bij de sectieleiders LO zijn ook meer op details gerichte vragen gesteld, bijvoorbeeld naar de redenen van lesuitval, de (veelal) gehanteerde werkwijze, e.d.

Er is gebruikgemaakt van het 'Directeurenpanel PO' en van het 'Panel Directeuren Voortgezet Onderwijs' van DUO Onderwijsonderzoek en de onderwijsdatabase van DUO onderwijsonderzoek die onder meer het directe emailadres bevat van directeuren en van sectieleiders lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs. Het po panel bestaat uit 698 schooldirecteuren, het vo directeurenpanel bestaat uit 93 schooldirecteuren. Voor de peiling in 2015 onder praktijkscholen zijn alle directeuren van 164 scholen voor praktijkonderwijs uit de DUO onderwijsdatabase benaderd. Er is steeds één herinnering verstuurd.

In de peiling po 2013 hebben 281 po panelleden de vragenlijst compleet en tijdig ingevuld (respons 40%). Daarnaast zijn 4830 directeuren po uit DUO's onderwijsdatabase benaderd, die geen deel uitmaken van het panel. Uit deze database hebben 802 personen de vragenlijst ingevuld (respons 17%). Uiteindelijk hebben 1083 po scholen aan het onderzoek meegewerkt. Daaronder waren 73 scholen voor speciaal basisonderwijs en 47 scholen voor speciaal onderwijs po waarop de analyses zijn gebaseerd.

In de peiling vo 2014 hebben 64 vo panelleden de vragenlijst compleet en tijdig ingevuld (respons 69%). Daarnaast zijn 1.821 directeuren uit DUO's onderwijsdatabase benaderd, die geen deel uitmaken van het panel. Uiteindelijk hebben uit deze database 279 directeuren de vragenlijst ingevuld (respons 15%). Daarmee bereikten we 343 schoolleiders in het voortgezet onderwijs die aan het onderzoek hebben meegewerkt. De onderwijsdatabase bevat eveneens de directe e-mailadressen van 1.238 sectieleiders lichamelijke opvoeding vo. De voor het onderzoek benaderde sectieleiders hebben één herinnering ontvangen. Uiteindelijk hebben 455 sectieleiders de vragenlijst ingevuld (38% respons).

Van de 164 directeuren van scholen voor praktijkonderwijs die in 2015 zijn benaderd, hebben 92 adequaat gerespondeerd (respons 56%).

Representativiteit en achtergrond onderzoeksgroep

In bijlagen II, III en IV worden de achtergrondkenmerken van de verschillende populaties en responsgroepen naast elkaar geplaatst. Omdat de steekproeven op enkele kenmerken enigszins afwijken van de populatieverdeling is besloten een weging toe te passen. Bij de respons voor po en vo is gewogen naar onderwijssoort, denominatie, regio (Nielsen-cluster) en stedelijkheid. Dit geldt ook voor de in deze steekproeven opgenomen scholen voor sbao, so en vso. De respons onder de praktijkscholen is gewogen naar schoolgrootte en regio.

Na weging zijn de verdelingen van de steekproef op genoemde variabelen identiek aan die van de populatie. In de praktijk blijkt dat de gewogen en ongewogen cijfers slechts marginaal van elkaar

afwijken. De keuze om toch te wegen is mede beïnvloed door de gedachte dat bij toekomstige metingen er mogelijk een steekproef zou kunnen worden verkregen die minder goed aansluit bij de populatie. Door bij elke meting dezelfde manier van weging te hanteren, is een betere vergelijking door de jaren heen mogelijk.

Analyses

Tijdens de analyses is op de eerste plaats gekeken naar de situatie bij de onderzochte onderwijsvormen als geheel. Daarnaast is onderzocht of bij de uitkomsten verschillen bestaan tussen de scholen per type naar omvang, regio en denominatie. Ook zijn de resultaten van scholen voor sbao, so, vso en praktijkonderwijs op zoveel mogelijk punten vergeleken met die van reguliere scholen voor po of vo. Daar waar er relevante en significante verschillen zijn geconstateerd, worden die gepresenteerd in de tabellen/figuren en/of in de begeleidende teksten.

Bijlage II Achtergrondgegevens responsgroep sbao

Tabel II.1 Achtergrondgegevens responsgroep (speciaal) basisonderwijs (in procenten)

		totaal (n=1.083)	po (n=961)	sbao (n=122)
Aantal leerlingen	≤200	49	46	78
	201-300	28	29	19
	≥301	23	25	3
Aantal fte onderwijzend personeel	Minder dan 10 fte	35	36	27
	10 tot 15 fte	30	31	14
	15 fte of meer	35	33	59
Denominatie school	Openbaar	36	35	53
	Rooms-Katholiek	27	28	22
	Protestants Christelijk	24	25	13
	Anders, namelijk	13	13	13
Nielsen-indeling	Nielsen I: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag plus randgemeenten	8	9	4
	Nielsen II: N-Holland, Z-Holland, Utrecht (excl Nielsen I)	33	34	20
	Nielsen III en IV: Groningen, Friesland, Drenthe Overijssel, Gelderland en Flevoland	38	36	60
	Nielsen V: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg	21	22	16
Adressendichtheid	Zeer sterk stedelijk	27	26	34
	Sterk stedelijk	29	28	40
	Matig stedelijk	13	13	17
	Weinig stedelijk	12	13	5
	Niet stedelijk	19	20	4

Tabel II.2 Verdeling populatie en responsgroep speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs (in procenten)

	populatie		responsgroep	
onderwijstype	aantal	%	aantal	%
sbao	308	41	73	60
so, cluster 1	10	2	2	2
so, cluster 2	56	7	8	7
so, cluster 3	178	24	18	15
so, cluster 4	199	26	19	16
	751	100	120	100

Bijlage III Achtergrondgegevens responsgroep vso

Tabel III.1 Achtergrondgegevens responsgroep voortgezet (speciaal) onderwijs (in procenten)

		totaal (n=476)	vo (n=386)	vso (n=90)
Schooltype	schoollocatie met alleen vmbo	79	78	100
	schoollocatie met alleen havo/vwo	21	22	
Aantal leerlingen	0-499	51	41	93
	500-999	25	30	4
	1000plus	24	29	3
Denominatie	Openbaar	43	39	59
	Rooms-Katholiek	19	21	10
	Protestants Christelijk	21	23	14
	Anders, namelijk:	18	18	17
Nielsen-indeling	Nielsen I: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag plus randgemeenten	13	12	15
	Nielsen II: N-Holland, Z-Holland, Utrecht (excl Nielsen I)	33	34	26
	Nielsen III: Groningen, Friesland en Drenthe	13	14	9
	Nielsen IV: Overijssel, Gelderland en Flevoland	22	20	32
	Nielsen V: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg	19	20	18
Adressendichtheid	zeer sterk stedelijk	41	40	43
	sterk stedelijk	36	37	33
	matig stedelijk	14	15	8
	weinig stedelijk	7	6	11
	niet stedelijk	3	3	5

Bijlage IV Achtergrondgegevens responsgroep praktijkonderwijs

Tabel IV.1 Achtergrondgegevens responsgroep scholen praktijkonderwijs (in aantallen en procenten)

		populatie %	pro (n=92)	%
Aantal leerlingen	0-200	53	44	48
	201+	47	48	52
Denominatie	Openbaar		52	57
	Bijzonder		32	35
	onbekend		8	9
Adressendichtheid	zeer sterk stedelijk		43	45
	sterk stedelijk		33	36
	matig stedelijk		8	9
	weinig stedelijk		11	12
	niet stedelijk		5	6
Regio	Noord	41	37	40
	Midden	29	33	36
	Zuid	30	22	24
Nielsen-indeling	Nielsen I: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag plus randgemeenten		6	7
	Nielsen II: N-Holland, Z-Holland, Utrecht (excl Nielsen I)		28	30
	Nielsen III: Groningen, Friesland en Drenthe		13	14
	Nielsen IV: Overijssel, Gelderland en Flevoland		27	29
	Nielsen V: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg		18	19

Bijlage V Kerndoelen voor lichamelijke opvoeding

Tabel V.1 Overzicht van de relatie tussen de kerndoelen voorlichamelijke opvoeding en sleutels voor bewegen

	De leerling leert …	Sleutels
53.	… zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze te oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden te verkennen.	Bewegen beleven
54.	… door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.	Bewegen verbeteren
55.	… de hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.	Bewegen verbeteren
56.	…. tijdens bewegingsactiviteiten sportief te zijn, rekening te houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg te hebben voor elkaar.	Bewegen beleven
57	… eenvoudige regelende taken te vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten te beoefenen.	Bewegen regelen
58.	… door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.	Gezond bewegen

Bron: Brinke e.a., 2007

Herculesplein 269 | 3584 AA Utrecht | Postbus 85445 | 3508 AK Utrecht
T +31 (0)30 721 02 20 | info@mulierinstituut.nl | www.mulierinstituut.nl